नं० ५२५६

नाम - शतपथ ब्राम्हणम्

कर्ता — ×

पत्र संख्या - ~~६२~~ ७४ पत्राणि सं० — ×

(५२)

विषयः - संहिता

शतपथब्राह्मणे त्रयोदशकाण्डः
सप्तमाध्यायान्तः सर्वमेधं नाम
५१५६

३

चतुर्दशशाखास्य तृतीयप्रपाठकस्य [illegible] ब्रा॰ कण्डिका

आरम्भे सप्तं॰ प्र॰ च॰ ब्रा॰ कं॰ ३ का॰ ८

= श्रीगणेशायनमः ॥ द्वयाहप्राजापत्या। देवाश्चासुराश्चततःकानीयसाएवदे
वाज्यायसाअसुरास्तएषुलोकेष्वस्पर्द्धंत॥१॥तेहदेवाऊचुर्हंतासुरान्यज्ञउद्गीथेना
२ त्ययामेति॥२॥तेहवाचमूचुः।त्वंनउद्गायेतितथेतितेभ्योवागुदगायद्योवाचि
भोगस्तंदेवेभ्यआगायद्यत्कल्याणंवदतितदात्मनेतेविदुरनेनवैनउद्गात्रात्ये
ष्यंतीतितमभिद्रुत्यपाप्मनाविध्यन्स यःसपाप्मायदेवेदमप्रतिरूपंवदतिस
एवसपाप्मा॥३॥अथहप्राणमूचुस्त्वंनउद्गायेतितथेतितेभ्यःप्राणउदगायत्।
यःप्राणेभोगस्तंदेवेभ्यआगायद्यत्कल्याणंजिघ्रतितदात्मनेतेविदुरनेनवैन १

उद्गात्रात्येष्यन्तीतितमभिद्रुत्यपाप्मनाविध्यन्सयःसपाप्मायदेवेदमप्रतिरूपंजि–ति
सएवसपाप्मा॥३॥अथहचक्षुरूचुःत्वंनउद्गायेतितथेतितेभ्यश्चक्षुरुदगायद्यश्च
–क्षुषिभोगस्तंदेवेभ्यआगायद्यत्कल्याणंपश्यतितदात्मनेतेविदुरनेनवैनउद्गात्रात्ये
ष्यंतीतितमभिद्रुत्यपाप्मनाविध्यंत्सयःसपाप्मायदेवेदमप्रतिरूपंपश्यतिसए
य १ वसपाप्मा॥ अथहश्रोत्रमूचुःत्वंनउद्गायेतितथेतितेभ्यःश्रोत्रमुदगायद्यःश्रोत्रेभो
गस्तंदेवेभ्यआगायद्यत्कल्याणंशृणोतितदात्मनेतेविदुरनेनवैनउद्गात्रात्येष्यं
तीतितमभिद्रुत्यपाप्मनाविध्यंत्सयःसपाप्मायदेवेदमप्रतिरूपंशृणोतिस

ब्रा· पवसपाप्मा ॥६॥ अथ ह मन ऊचुः त्वन्न उद्गायेति तथेति तेभ्यो मन उदगायद्यो मना

सि भोगस्तं देवेभ्य आगायद्यत्कल्याणं संकल्पयति तदात्मने ते विदुरनेन वै न उद्गा

२ त्रात्येष्यन्तीति तमभिद्रुत्य पाप्मनाविध्यँस्स यः स पाप्मा यदेवेदमप्रतिरूपं संकल्प

यति स एव स पाप्मैवमु खल्वेता देवताः पाप्मभिरुपासृजन्नेवमेनाः पाप्मनावि

ध्यन् ॥७॥ अथ हेममासन्यं प्राणमूचुः तेन उद्गायेति तथेति तेभ्य एष प्राण उदगा

यत्ते विदुरनेन वै न उद्गात्रात्येष्यन्तीति तमभिद्रुत्य पाप्मनाविव्यत्सन् स यथाश्मानमृ

त्वा लोष्टो विध्वंसेतैवं हैव विध्वंसमाना विष्वञ्चो विनेशुस्ततो देवा अभवन्परा २

सुराभवत्यात्मनापरास्यद्विषन्भ्रातृव्योभवतियएवंवेद॥७॥तेहोचुः॥क्वनुसोऽभू
द्योन‾यमसक्तेत्ययमास्येन्तरितिसोयास्यआङ्गिरसोङ्गानांहिरसः॥८॥सावाए
षादेवतादूर्नामदूरंह्यस्यामृत्युर्दूरंहवाअस्मान्मृत्युर्भवतियएवंवेद॥९॥सा
वाएषादेवतैतासांदेवतानांपाप्मानंमृत्युमपहत्ययत्रासांदिशामन्तस्तद्गमयां
चकारतदासांपाप्मनोविन्यदधात्तस्मान्नजनमियान्नान्तमियान्नेत्पा
प्मानंमृत्युमन्ववायानीति॥१०॥सावाएषादेवतैतासांदेवतानांपाप्मानंमृत्यु
मपहत्याथैनामृत्युमत्यवहत्॥११॥सवैवाचमेवप्रथमामत्यवहत्सायदामृत्यु।

ग्रा॰ मत्यमुच्यतसोग्निरभवत्सोयमग्निःपरेणमृत्यु—तिक्रान्तोदीप्यते॥३॥अथप्राण
३ मत्यवहात्सयदामृत्युमत्यमुच्यतसवायुरभवत्सोयंवायुःपरेणमृत्युमतिक्रा।
न्तःपवते॥४॥अथच—रत्यवह।त्सयदामृत्युमत्यमुच्यतसआदित्योभवत्सो
सावादित्यःपरेणमृत्युमतिक्रान्तस्तपति॥५॥अथश्रोत्रमत्यवहात्सयदामृ
त्युमत्यमुच्यततादिशोभवंस्ताइमादिशःपरेणमृत्युमतिक्रान्ता॥६॥अथमनो
त्यवहात्सयदामृत्युमत्यमुच्यतसचंद्रमाअभवत्सोसौचंद्रःपरेणमृत्युमतिक्रा
न्तोभात्येवंहवाएनमेषादेवतामृत्युमतिवहतियएवंवेद॥७॥अथात्मनेन्ना २

यमागायत्। यद्धिकिंचान्नमद्यतेनेनैवतदद्यतइहप्रतितिष्ठति॥१८॥तेदेवाअब्रुव।
न्नेतावद्वाइदंसर्वंयदन्नंतदात्मनआगासीरनुनोस्मिन्नन्नआभजस्वेतितेवैमाभिसं
विशतेतितथेतितंसमन्तंपरिण्यविशन्ततस्माद्यदनेनान्नमत्तितेनैतास्तृप्यन्त्ये
वंहवाएनंस्वाअभिसंविशन्तिभर्तास्वानांश्रेष्ठःपुरएताभवत्यन्नादोधिपा
तिर्यएवंवेद॥१९॥यउहैवंविदंस्वेषुप्रतिर्बुभूषतिनहैवालंभार्येभ्योभवत्य।
थयएवैतमनुभवतियोवैतमनुभार्यान्बुभूर्षतिसहैवालंभार्येभ्योभवति॥२०।
सोयास्यआङ्गिरसोङ्गानांहिरसःप्राणोवाअंगानांरसःप्राणोहिवाअङ्गानां

ब्रा॰ रसस्तस्मायस्मात्कस्माच्चाङ्गात्प्राणउत्क्रामतितदेवतच्छुष्यत्येषाहंवाअंगाना २र
४ स॥२१॥ एषउएवबृहस्पतिः। वाग्वैबृहतीतस्याएषपतिस्तस्मादुबृहस्पति २२
एषउएवब्रह्मणस्पतिर्वाग्वैब्रह्मतस्याएषपतिस्तस्मादुब्रह्मणस्पति॥२३॥ एष
5 उएवसामावाग्वैसामैषसाचामश्चेतितत्साम्नःसामत्वंयद्वेवसमः ‾ षिणास
मोमशकेनसमोनागेनसमएभस्त्रिभिर्लोकैःसमो ‾ नसर्वेणतस्माद्वेवसामा
श्नुतेसाम्नःसायुज्यंसलोकतांयएवमेतत्सामवेद॥२५॥ एषउवाउद्गीथःप्राणो ४
वा उत्प्राणेनहीदंसर्वमुत्तब्धंवागेवगीथोच्चेतिसउद्गीथः॥२४॥तद्धापिब्रह्मद

न्नस्मै किनानेयो। राजानंभक्षयन्नुवाचायंत्यस्यराजामूर्द्धानंविपातयता — दि।
तोयास्य आंगिरसोन्येनोदगायदितिवाचाचह्येवसप्राणेनचोदगायादीति॥२६
तस्यहैतस्यसाम्नोयःस्वंवेदाभवतिहास्यस्वंतस्यवैस्वरएवस्वंतस्मादार्त्विज्यंका
री ष्यन्वाचिस्वरमिच्छेततयावाचास्वरसंपन्नयार्त्विज्यंकुर्यात्तस्माद्यज्ञेस्वरवन्तंदि
दृक्षन्तएवाथोयस्यस्वंभवतिभवतिहास्यस्वंयएवमेतत्साम्नःस्वंवेद॥२७॥तस्य
हैतस्यसाम्नोयःसुवर्णंवेदभवतिहास्यसुवर्णंतस्यवैस्वरएवसुवर्णंभवतिहास्य
सुवर्णंयएवमेतत्साम्नःसुवर्णंवेद॥२८॥तस्यहैतस्यसाम्नोयःप्रतिष्ठांवेदाप्रतिहातिष्ठति

ब्रा· तस्यैवै वागेव प्रतिष्ठा वाचि हि ख— ष एतत्प्राणः प्रतिष्ठितो गीयतेन्न इत्यु हैक आ।
हुः ॥२६॥ अथातः पवमानानामेवाभ्यारोहः स वै ख— प्रस्तोता साम प्रस्तौति राय—
५ प्रयात्तदेतानि जपेदसतो मा सद्गमय तमसो मा ज्योति— र्गमय मृत्योर्मामृतं गम
येति ॥२७॥ स यदाहासतो मा सद्गमयेति मृत्युर्वा असत्सदमृतं मृत्योर्मामृतं गमया
मृतं मा कुर्वित्येवैतदाह ॥२८॥ तमसो मा ज्योतिर्गमयेति। मृत्युर्वै तमो ज्योतिरमृ
तं मृत्योर्मामृतं गमयामृतं मा कुर्वित्येवैतदाह मृत्योर्मामृतं गमयेति नात्र
तिरोहितमिवास्ति ॥२९॥ अथ यानीतराणि स्तोत्राणि तेष्वात्मनेन्नाद्यमागायेत्त ५

स्माद्वुते — वरंवृणीतयंकामंकामयेततं सएषएवंविदुद्गातात्मनेवायजमाना

यवायंकामंकामयतेतमागायतितद्धैतल्लोकजिदेवनहैवालोक्यतायाआशा

स्तियएवमेतत्सामवेद ॥२८॥ ब्राह्मणम् आत्मैवेदमग्रआसीत्पुरुषविधः

सो — वीक्ष्यनान्यदात्मनोपश्यत्सोहमस्मीत्यग्रेव्याहरत्ततोहंनामाभवत्तस्मा

दप्येतर्ह्यामन्त्रितोहमयमित्येवाग्रउक्त्वाथान्यन्नामप्रब्रूतेयदस्यभवति ॥१॥ स

यत्पूर्वोस्मात्सर्वस्मात्सर्वान्पाप्मनऔषत्तस्मात्पुरुष — षतिहवैसतंयोस्मा

त्पूर्वोबुभूषतियएवंवेद ॥२॥ सोबिभेत्तस्मादेकाकीबिभेतिसहायमीक्षांचक्रे

१४ ब्रा॰ ६

यन्मदन्यन्नास्ति कस्मान्नु बिभेमीति तत एवास्य भयं वीयाय कस्माद्ध्यभेष्यद्द्वितीयाद्वै भयं भवति ॥ ३ ॥ स वै नैव रेमे तस्मादेकाकी न रमते स द्वितीयमैच्छत्स हैतावानास यथा स्त्रीपुमांसौ संपरिष्वक्तौ ॥ ४ ॥ स इममेवात्मानं द्वेधापातयत्ततः पतिश्च पत्नी चाभवतां तस्मादिदमर्धबृगलमिव स्व इति ह स्माह याज्ञवल्क्यस्तस्मादयमाकाशः स्त्रिया पूर्यत एव ता समभवत्ततो मनुष्या अजायन्त ॥ ५ ॥ सो हेयमीक्षांचक्रे कथं नु मात्मन एव जनयित्वा संभवति हन्त तिरोऽसानीति ॥ ६ ॥ सा गौरभवदृषभ इतरस्तां समेवाभवत्ततो गावोऽजायन्त ॥ ७ ॥ वडवेतराभवत्तमोऽश्व ६

ततएकशफमजायत ८ अजेतराभवद्ब— इतरोविरित रस्तांसमेवा
भवत्

दश्ववृष इतरो गर्दभीतरा गर्दभ इतरस्तांसमेवाभवत् ॥८॥ ततोजावयोजायन्तैवमे
वयादिदं किं च मिथुनमापिपीलिकाभ्यस्तत्सर्वमसृजत ॥९॥ सोवेदहं वाव सृ
रस्म्यहं हीदं सर्वमसृक्षीति ततस्सृ ष्टिरभव— — ं हास्यैतस्यां भवति य एवं वे
द ॥१०॥ अथेत्यभ्यमन्थात्स मुखाच्च योनेर्हस्ताभ्यां चाग्निम— जनत तस्मादेतदुभयम।
लोमकमन्तरतोलोमका हि योनिरन्तरत ॥११॥ तद्यदिदमाहुः। मुंयजामुंयजेत्येके।
क दवेमेतस्यैव सा विसृष्टिरेष— त्येव सर्वे देवा ॥१२॥ अथ यत्किञ्चेदमार्द्रं तद्रेतसोसृ
जत तदु सोम एतावद्वा इदं सर्वमन्नं चैवान्नादश्च सोम एवान्नमग्निरन्नादः ॥१३॥

ब्रा॰ सैषाब्रह्मणोतिसृष्टिर्य— यसोदेवानसृजताथयन्मर्त्त्यःसन्नमृतानसृजतत।
स्मादतिसृष्टिरतिसृष्ट्याᳵहास्यैतस्यांभवतियएवंवेद॥ ६॥ तद्धेदंतर्ह्यव्याकृत
८ मासीत्तन्नामरूपाभ्यामेवव्याक्रियतासौनामायमिदᳵरूपइतितदिदमप्येतर्हि
नामरूपाभ्यामेवव्याक्रियतेसौनामायमिदःरूपइति १७ सएषइहप्रविष्टआ
नखाग्रेभ्योयथा— रः— रधानेवहितःस्याद्विश्वंभरोवाविश्वंभरकुलायेतन्नप
श्यन्त्यकृत्स्नोहिसः॥१८॥ प्राणन्नेवाप्राणोनामभवतिवदन्वाक्पश्यंश्च— ःश्रृ
एवंश्रोत्रंमन्वानोमनस्तान्यस्यैतानिकर्म्मनामान्येवसयोतएकैकमुपास्तेन

सर्वेदाकृत्स्नोह्येषोतएकैकेनभवति ॥७॥ आत्मेत्येवोपासीता। त्रह्येतेस

र्वएकंभवंतितदेतत्पदनीयमस्यसर्वस्ययदयमात्मानेनह्येतत्सर्वंवेदय

थाहवैपदेनानुविन्देदेवंकीर्त्तिंश्लोकंविन्दतेयएवंवेद ॥८॥ तदेतत्प्रेयः

पुत्रा। त्प्रेयोवित्तात्प्रेयोन्यस्मात्सर्वस्मादन्तरतरं यदयमात्मासयोन्यमात्म

नःप्रियंब्रुवाणंब्रूयात्प्रियंरोत्स्यतीतीश्वरोहतथैवस्यादात्मानमेवप्रि

यमुपासीतसयआत्मानमेवप्रियमुपास्तेनहास्यप्रियंप्रमायुकंभवति ॥९॥

तदाहुः। यद्ब्रह्मविद्यायासर्व्वंभविष्यन्तोमनुष्यामन्यन्तेकिमुतद्ब्रह्मावेद्यस्मा

ब्रा· त्तत्सर्वंसमभवदिति॥२०॥ ब्रह्मवाइदमग्रआसीत्तदात्मानमेवावेदहंब्रह्मास्मीतितस्मा
त्तत्सर्वमभवत्तद्योयोदेवानांप्रत्यबुध्यतसएवतदभवत्तथर्षीणांतथामनुष्याणां॥२१॥
८ तद्धैतत्पश्यन्नृषिर्वामदेवःप्रतिपेदे। हंमनुरभवंसूर्यश्चेतितदिदमप्येतर्हियए
8 वंवेदाहंब्रह्मास्मीतिसइदंसर्वंभवतितस्यहनदेवाश्चनाभूत्याईशतआत्माह्ये
षांसभवत्यथयोन्यांदेवतामुपास्तेन्योसावन्योहमस्मीतिनसवेदयथापशुरेवंस
देवानांयथाहवैबहवःपशवोमनुष्यंभुञ्ज्युरेवमेकैकःपुरुषोदेवान्भुन— कस्मि
न्नेवपशावादीयमानेप्रियंभवतिकिमुबहुषुतस्मादेषांतन्नप्रियंयदेतन्मनुष्याविद

यु:॥२४॥ब्रह्मवाइदमग्र— मीदेक— —देकथंसन्नव्यभव— च्छ्रेयोरूपमत्य
सृजतत्क्षत्रंयान्येतानिदेवत्राः सोमोरुद्रःप— न्योयमोमृत्युरी
शानइतितस्मात्क्षत्रात्परंनास्तितस्माद्ब्राह्मणः क्षत्रियमधस्तादुपास्तेराजसूयेक्ष
त्रएवतद्यशोदधातिसैषाक्षत्रस्ययोनिर्यद्ब्रह्मतस्माद्यद्यपिराजापरमतांगच्छति॥
ब्रह्मैवान्ततउपनिश्रयतिस्वांयोनिंयउएनंहिनस्तिस्वांसयोनिमृच्छतिसपा
पीयान्भवतियथाश्रेयाथंसथंहिथंसिंवा॥२३॥सनैवव्यभवात्सविशमसृजत
यान्येतानिदेवजातानिगणशआख्यायन्तेवसवोरुद्राआदित्याविश्वेदेवामरुत

ब्रा॰ इति॥२४॥नैवव्यभवात्सशौद्रंवर्णमसृजतपूषणमियंवैपूषेयꣳहीदꣳसर्व्वंपुष्यति
५ यदिदꣳकिञ्च॥२५॥सनैवव्यभवत्तच्छ्रेयोरूपमत्यसृजतधर्म्मंतदेतत्क्षत्रस्यक्षत्रंयद्ध
र्म्मस्तस्माद्धर्म्मात्परंनास्त्यथोअबलीयान्बलीयाꣳसनेधर्म्मेणयथाराज्ञैवंयोवैस
धर्म्मःसत्यंवैतत्तस्मात्सत्यम्वदन्तमाहुर्द्धर्म्मम्वदतीतिधर्म्मम्वावदन्तꣳसत्यम्वदती
त्येतद्ध्येवैतदुभयम्भवति॥२६॥तदेतद्ब्रह्मक्षत्रंवि— ट्शूद्रस्तदग्निनैवदेवेषुब्रह्माभव।
द्ब्राह्मणोमनुष्येषुक्षत्रियेणक्षत्रियोवैश्येनवैश्यःशूद्रेणशूद्रस्तस्मादग्नावेवदेवेषु
लोकमिच्छन्तेब्राह्मणेमनुष्येष्वेताभ्याꣳहिरूपाभ्यांब्रह्माभव—॥२७॥अथयोहवा ५

अस्माल्लोका—लोकमदृष्ट्वाप्रैति। सएनमविदितोनभुनक्तियथावेदोवाननूक्तोन्य
द्वाकर्म्माकृतंयद्दुहवाअप्यनेवंविन्महत्पुण्यंकर्म्मकरोतितद्धास्यान्ततःक्षीयत।
एवात्मानमेवलोकमुपासीतसयआत्मानमेवलोकमुपास्तेनहास्यकर्म्मक्षी।
यतेस्माद्ध्येवात्मनोयद्यत्कामयतेतत्तत्सृजते २६॥ अथोअयंवाआत्मासर्व्वेषां
भूतानांलोकःसय—होतियद्यजतेतेनदेवानांलोकोथयदनुब्रूतेतेनर्षीणामथय
त्प्रजामिच्छतेयत्पि—भ्योनिपृणातितेनपि—णामथयन्मनुष्यान्वासयतेयदे
भ्योशनंददातितेनमनुष्याणामथयत्पशुभ्यस्तृणोदकंविन्दतितेनपशूनां

ब्रा॰
९ यदस्य गृहे पशूपादा वयाꣳ स्यापिपीलिका — उपजीवन्तितेन तेषां लोकोयथाह।
वैस्वायलोकायारिष्टिमिच्छेदेवꣳहैवंविदे सर्वदा सर्वाणि भूतान्यरिष्टिमिच्छन्ति
तद्वा एतद्विदितंमीमाꣳसितं। २९॥ आत्मैवेदमग्र आसीदेक एव सोकामयत
जायामेस्यादथप्रजयियाथ वित्तंमेस्यादथकर्म — वीयेत्येतावान्वै। कामोनेच्छं।
स्तनातोभूयोविन्देत्तस्मादप्येतर्ह्येकाकीकामयतेजायामेस्यादथप्रजायेया
थवित्तंमेस्यादथकर्म — वीयितिसयावदप्येतेषामेकेकंनप्राप्नोत्यकृत्स्न एव
तावन्म — तेतस्योकृत्स्नता। ३०॥ मनएवास्यात्मा। वाग्जाया प्राणः प्रजाच — र्मानु ९

षंवित्तंच — हितन्हिनन्तिश्रोत्रंदैवथंश्रोत्रेणाहितत्तुणोत्यात्मैवास्यकर्म्मात्मना
हिकर्म्मकरोतिसएषपा — यज्ञःपाङ्क्तःपशुःपाङ्क्तःपुरुषःपाङ्क्तःमिदथंसर्व्वं
यदिदंकिञ्चनदिदथंसर्व्वमाप्नोतियदिदंकिञ्चयएवंवेद॥३॥ ब्राह्मणम्॥
१ यत्सप्तान्नानिमेधयातपसाजनयत्पिता। एकमस्यसाधारणंद्वेदेवानभा
जयशत्रीण्यात्मने — न्नतपशुभ्यएकंप्रायच्छत्। तस्मिन्सर्व्वंप्रतिष्ठितंयच्चप्रा
णितियच्चनकस्मात्तानिनक्षीयंतेयमानानिसर्व्वदा। योवैतामक्षितिम्वेदसो
न्नमत्तिप्रतीकेनसदेवानधिगच्छतिस — मपजीवतीतिश्लोकाः॥१॥ यत्सप्ता

ब्रा॰ न्नानि मेधया तपसाजनयत्पितेति। मेधया हि तपसाजनयत्पितैकमस्य साधारण
११ मितीदमेवास्य तत्साधारणमन्नं यदिदमद्यते स य एतदुपास्ते न स पाप्मनो व्याव।
र्त्तते मिश्रं ह्येतत्॥२॥ द्वे देवानभाजयदिति। हुतं च प्रहुतं च तस्माद्देवेभ्यो जुह्व
ति च प्र च जुह्वत्यथो आहुर्दर्शपूर्णमासाविति तस्मान्नेष्टियाजुकः स्यात्॥३॥ प
शुभ्य एकं प्रायच्छदिति। तत्पयः पयो ह्येवाग्रे मनुष्याश्च पशवश्चोपजीवन्ति तस्मा
—मारं जातं घृतं वैवा—प्रतिलेहयन्ति स्तनं वानुधापयन्ति॥४॥ अथ वत्सं जात ११
माहुः। अतृणाद इति तस्मिन्सर्वं प्रतिष्ठितं यच्च प्राणिति यच्च नेति पयसि हीदं सर्वं स

र्वंप्रतिष्ठितंयच्चप्राणितियच्चन॥५॥तद्यदिदमाहुः। संवत्सरंपयसाजुह्वदपपु

नर्मृत्युंजयतीतिनतथाविद्याद्यदहरेवजुहोतितदहःपुनर्मृत्युमपजयत्येवंवि

द्वान्सर्वंहिदेवेभ्योन्नाद्यंप्रय— तिकस्मात्तानिनक्षीयन्तेद्यमानानिसर्वदेति

॥६॥पुरुषोवाअक्षितिः।सहीदमन्नंपुनःपुन— नयतेयोवैतामक्षितिंवेदेति

पुरुषोवाअक्षितिःसहीदमन्नंधियाधियाजनयतेकर्मभिर्यद्धैतन्नकुर्यात्क्षीये

तहसोन्नमत्तीतिप्रतीकेनेतिमुखंप्रतीकंमुखेनेत्येतत्सदेवानपिगच्छतिसऊ— मु

पजीवतीतिप्रशंसा॥७॥त्रीण्यात्मनेकुरुतेति। मनोवाचंप्राणंतान्यात्मने।

ब्रा॰ ऊन्यत्रमनाअभूवंनादर्शमन्यत्रमनाअभूवंनाश्रौषमितिमनसाह्येवपश्य
तिमनसाशृणोति॥८॥कामःसंकल्पोविचिकित्साश्रद्धाऽश्रद्धाधृतिरधृतिर्ह्रीर्धीर्भी
१२ रित्येतत्सर्वंमनएवतस्मादपिपृष्ठउपस्पृष्टोमनसाविजानाति॥९॥यःकश्चश
ब्दोवागेवसैषाह्यन्तमायत्तैषाहिनप्राणोऽपानोव्यानउदानःसमानोऽनइत्येतत्स
12 र्वंप्राणएवैतन्मयोवाअयमात्मावाङ्मयोमनोमयःप्राणमयः॥१०॥त्रयोलोका
एतएववागेवायंलोकोमनोऽन्तरिक्षलोकःप्राणोऽसौलोकः॥११॥त्रयोवेदाएत। १२
एववागेवऋग्वेदोमनोयजुर्वेदःप्राणःसामवेदः॥१२॥देवाःपितरोमनुष्याएतएव

वागेवदेवामनःपितरःप्राणोमनुष्याः॥१२॥पितामाता जैनपवामनएवपिता
वाङ्मावाप्राणःप्रजाः॥१४॥विजानंविजित्तास्यमविज्ञातमेतएतयत्किंवविज्ञानंवा
वस्तद्रूपंवाग्विविज्ञातावागेनंतद्भावति॥१५॥यत्किंवविजित्तास्यंमनसस्तद्रूप
मंनोहिविजित्तास्यमनएनन्न वावति॥१६॥यत्किंवाविज्ञानः।प्राणस्यतद्रू
प रोणोन्याविज्ञातःप्राणःएनतद्भावति॥१७॥तस्यैवावःपृथिवीशरीरंज्योती
रूपसयमग्निस्तयावत्येववाक्तावतीपृथिवीतावानयमग्निः॥१८॥अथैतस्यमन
सोद्यौःशरीरज्योतिरूपमसावादित्यस्तयावदेवमनस्तावतीद्योस्तावानसावादि

ब्रा॰ यस्तोमिथुनꣳसमैतान्ततःप्राणोजायतसइन्द्रःसएषोसपत्नोद्वितीयोवैसपत्नो।
१२ नास्यसपत्नोभवतियएवंवेद॥१२॥अथैतस्यप्राणस्यापःशरीरंज्योतीरूपमसौचं
द्रस्तद्यावानेवप्राणस्तावत्यआपस्तावानसौचंद्रः॥१३॥तएतेसर्वएवसमाःसर्वेन
13 न्ताःसयोहैताननंतवतउपास्तेन्तवन्तꣳसलोकंजयत्यथयोहैताननंतानुपास्तेनन्तꣳ
सलोकंजयति॥१४॥सएषसंवत्सरःप्रजापतिःषोडशकलस्तस्यरात्रयएवपञ्चद।
शकलाध्रुवैवास्यषोडशीकलासरात्रिभिरेवाचपूर्यतेपचक्षीयतेसोमावास्याꣳरा।
त्रिमेतयाषोडश्याकलयासर्वमिदंप्राणभृदनुप्रविश्यततःप्रात— र्जायतेतस्मादेताꣳ १२

रात्रिप्राणाप्स्तनःप्राणानवि-याद्पिकृकलासैतस्यापवदेवतापाप्रपचितये॥

२२॥योवैससर्वत्सरःप्रजापतिःषोडशकलो।यमेवस्मयोयमेवंविस्रुतस्यसवि

त्तमेवपचंदशकलाप्रात्मैवास्यषोडशीकलासवित्तैनैवाचपूर्यतेपचत्तीयनेत

देतन्नस्यंयदयमात्माप्रधिर्वित्तंतस्मायद्यपिसर्वयानिंजीयत।प्रात्मनाचे-व

तिप्रधिणांगादित्याहुः॥२३॥प्रथत्रयोवाचलोकामनुष्यलोकाःपितृलोकोदेव

लोकइतिसोयंमनुष्यलोकःपुत्रेणावेजय्योनांन्येनकर्मणाकर्मणापितृलो

कोविद्ययादेवलोकोवैलोकानांश्रेष्ठस्तस्माद्विद्याप्रशंसन्ति॥२४॥प्रयातः

श्रा॰ संप्रत्तिः। यदाप्रैष्यन्मन्यतेऽथपुत्रमाह — त्वंब्रह्मत्वंयज्ञस्त्वंलोकइतिसपुत्रःप्रत्याहा
हंब्रह्माहंयज्ञोऽहंलोकइति॥२१॥ यद्वैकिंचानूक्तंतस्यसर्वस्यब्रह्मेत्येकतायेवै
१५ केचयज्ञास्तेषांसर्वेषांयज्ञइत्येकतायेवैकेचलोकास्तेषांसर्वेषांलोकइत्ये
15 कतैतावद्वाइदंसर्वमेतन्मासर्वंसन्नयमितोभुनजदितितस्मात्पुत्रमनुशि
ष्टंलोक्यमाहुस्तस्मादेनमनुशासतिसयदैवंविदस्माल्लोकात्प्रैत्यथैभिरेवप्रा
णैःसहपुत्रमाविशतिसयद्यनेनकिंचिदक्ष्णयाकृतंभवतितस्मादेनंसर्व
स्मात्पुत्रोमुञ्चतितस्मात्पुत्रोनामसपुत्रेणैवास्मिंल्लोकेप्रतितिष्ठत्यथैनमेतेदे १५

वाःप्राणमस्तमाविशन्ति ॥२६॥ पृथिव्यै चैनमग्नेश्च दैवीवागाविशति सा वै दैवी
वा- या यद्यदेव वदति तत्तद्भवति ॥२७॥ दिवश्चैनमादित्याच्च दैवं मन आविशति
तद्वै दैवं मनो येनानन्द्येव भवत्यथो न शोचति ॥२८॥ अ- श्चैनं चन्द्रमसश्च दैवः
प्राण आविशति स वै दैवः प्राणो यः संचरंश्चासंचरंश्च न व्यथतेऽथो न रिष्यति स एष एवं
वित्सर्वेषां भूतानामात्मा भवति यथैषा देवतैवं स यथैतां देवतां सर्वाणि
भूतान्यवन्त्येवं हैवंविदं सर्वाणि भूतान्यवन्ति यदु किंचेमाः प्रजाः शोचन्त्यमैवा
सां तद्भवति पुण्यमेवामुं ग- च्छति न ह वै देवान्पापं गच्छति ॥२९॥ अथातो व्रतमीमां

ब्रा० ःसा। प्रजापतिर्हकर्म्माणिससृजेतानिसृष्टान्यन्योन्येनास्पर्द्धन्त — दिष्याम्येवाहवि
मितिवाग्दध्रे — ष्यहमितिव — श्रोष्याम्यहमितिश्रोत्रमेवमन्यानिकर्म्माणिय
१५ थाकर्म्म॥२०॥तानिमृत्युःश्रमोभूत्वोपयेमे।तान्याप्नोत्तान्याप्त्वा — मृत्युरवारुन्धतस्मा
15 च्छ्राम्यत्येववाक्श्राम्यतिचक्षुःश्राम्यतिश्रोत्रमथेममेवनाप्नोद्योऽयंमध्यमःप्राणः।
२१॥तानिज्ञातुंदध्रिरेयंवैनःश्रेष्ठोयःसंचरंश्चनव्यथतेथोनरिष्यतिहन्तास्यैवस
र्वेरूपंभवामेतितएतस्यैवसर्वेरूपमभवंस्तस्मादेतएतेनाख्यायन्तेप्राणाइतितेन १५
हवावत — कुलमाख्यायतेयस्मिन्कुलेभवतियएवंवेदयउहैवंविदास्पर्द्धतेनुशुष्य

प्यहैवान्नतोम्रियतइत्याध्यात्मं॥१२॥ अथाधिदैवतं—ज्वलाम्येवाहमित्यग्नि
र्दध्रेतप्स्याम्यहमित्यादित्योभास्याम्यहमितिचन्द्रमाएवमन्यांदेवतायथादै।
वतं स यथैषांप्राणानांमध्येप्राणएवमेतासांदेवतानांवायुर्म्लोचन्तिह्य
न्यादेवतानवायुःसैषानस्तमितादेवतायद्वायुः॥१३॥ अथैषश्लोकोभवति।
यतश्चोदेतिसूर्योस्तंयत्रचगच्छतीतिप्राणाद्वाएषउदेतिप्राणेस्तमेतीतितंदेवा
श्चक्रिरेधर्मं स एवाद्यसउश्वइतियद्वाएतेमुर्ह्यम्रियन्ततदेवाप्यद्यकुर्वन्तित
स्मादेकमेवव्रतंचरेत्प्राण्याच्चैवापान्याच्चनेन्मापाप्मामृत्युराप्नवदितियद्युच

रेत्समापिपयियेन्नेनोपतसैदेवतायेसायुज्यं सलोकतांजयतियएवंवेद॥२४॥
ब्रा· ब्राह्मणं॥३॥अयम्बाइदन्नामरूपंकर्म्मंनिषांनाम्नांवागित्येतदे⁻ मतोहिसर्व्वा
१६ णिनामान्युत्तिष्ठन्त्येतद्दषां सामैतत्सर्व्वैर्णामभिःसममेतदेसनमेतदेषांब्रह्मैत
नहिसर्व्वाणिविभर्त्ति॥१॥अथकर्म्मणा।मात्मेत्येतदेषामुक्थ⁻ मतोहिसर्व्वा।
रुपाणि ४ णिकर्म्माण्युत्तिष्ठन्त्येतदेषां सामैतद्धिसर्व्वैःकर्म्मभिःसममेतदेषांब्रह्मैतद्धि
16 सर्व्वाणिकर्म्माणिविभर्त्तितदेतत्त्रयंसदेकमयमात्मात्मोएकःसन्नेतत्त्रयंत
देतदमृतं सत्येनच्छन्नंप्राणोवाअमृतंनामरूपेसत्यंताभ्यामयंप्राणश्छन्नः १९

ब्राह्मणम् ॥ तीयःप्रपाठकः ॥ काण्डेक ॥१॥१४॥ ह वालाकिर्हानूचानोगा
र्ग्यआस।सहोवाचाजातशत्रुंकाश्यंब्रह्मतेब्रवाणीतिसहोवाचाजातशत्रुःसह
स्रमेतस्यांवाचिदद्मोजनकोजनकइति।वसोअजनाधावन्तीति॥१॥सहो।
वाचगार्ग्यः।यएवासावादित्येपुरुषःएतमेवाहंब्रह्मोपासइतिसहोवाचाजा
तशत्रुर्मामैतस्मिन्संवदिष्ठा अतिष्ठाः सर्वेषांभूतानांमूर्द्धाराजेतिवाअहमेतमु
पासइतिसयएतमेवमुपास्तेतिष्ठाःसर्वेषांभूतानांमूर्द्धाराजाभवति॥२॥सहो
वाचगार्ग्योयएवासौचन्द्रेपुरुषएतमेवाहंब्रह्मोपासइतिसहोवाचाजातशत्रुर्मा

ब्रा॰ मैतस्मिन्संवदिष्ठाबृहन्पांडरवासाःसोमोराजेतिवाअहमेतमुपासइतिसयए
८ तमेवमुपास्तेहरहर्हंसुतःप्रसुतोभवतिनास्यान्नंक्षीयते॥३॥सहोवाचगार्ग्यो
।यएवायंविद्युतिपुरुषएतमेवाहंब्रह्मोपासइतिसहोवाचाजातशत्रुर्म्मामैतस्मि
17 न्संवंदिष्ठास्तेजस्वीतिवाअहमेतमुपासइतिसयएतमेवमुपास्तेतेजस्वीहभव
तितेजस्विनीहास्यप्रजाभवति॥४॥सहोवाचगार्ग्योयएवायतकाशेपुरुषए
तमेवाहंब्रह्मोपासइतिसहोवाचाजातशत्रुर्म्मामैतस्मिन्संवदिष्ठाःपूर्णमप्रव १८
र्तीतिवाअहमेतमुपासइतिसयएतमे‾मुपास्तेपूर्यतेप्रजयापशुभिर्नास्या

स्माल्लोकाद्व्यजोहन्नेने॥५॥सहोवाचगार्ग्योयएवायंवायोपुरुषएतमेवाहंब्रह्मो
पासइतिसहोवाचाजातशत्रुर्म्मामैतस्मिन्संवदिष्ठाइंद्रोवैकुंठोपराजितासेने।
तिवाअहमेतमुपासइतिसयएतमेवमुपास्तेजि— र्हीपराजि— र्भवत्यन्यत
स्त्यजायी॥६॥सहोवाचगार्ग्यो।यएवायमग्नौपुरुषएतमेवाहंब्रह्मोपासइति
सहोवाचाजातशत्रुर्म्मामैतस्मिन्संवदिष्ठाविषासहिरितिवाअहमेतमुपास।
इतिसयएतमेवमुपास्तेविषासहिर्हभवतिविषासहिर्हास्यप्रजायैभवति॥७॥
सहोवाचगार्ग्योयएवायमप्सुपुरुषएतमेवाहंब्रह्मोपासइतिसहोवाचाजात।

शत्रुर्म्मामैतस्मिन्त्संवदिष्ठाः अप्रतिरूपइतिवा अहमेतमुपासइतिसयएतमेवमु
श्री· पास्तेप्रतिरूपःहैवैनमुपगच्छतिनाप्रतिरूपमथोप्रतिरूपोस्मा— यते ॥८॥ स
१८ होवाचगार्ग्योयएवायमादर्शेपुरुषःएतमेवाहंब्रह्मोपासइतिसहोवाचा—
18 नशत्रुर्म्मामैतस्मिन्त्संवदिष्ठारोचि— रितिवा अहमेतमुपासइतिसयएतमेव
मुपास्तेरोचि— र्हैभवतिरोचि— र्हास्यप्रजाभवत्यथोयैःसंनिगच्छतिसर्वांस्ता
नतिरोचते॥९॥सहोवाचगार्ग्यो॥यएवायंदिक्षुपुरुषएतमेवाहंब्रह्मोपासइति
सहोवाचाजातशत्रुर्म्मामैतस्मिन्त्संवदिष्ठाद्वितीयोनपगइतिवा अहमेतमुपास १८

इति स य एतमेवमुपास्ते ऽह्रिणीयवान्ह भवति नास्माज्जप्रा ह्रियते ॥१०॥ सहोवा
च गार्ग्यो य एवायं यंतं पश्चाच्छब्दो ऽनूदेत्येतमेवाहं ब्रह्मोपास इति स होवाचाजा
तशत्रुर्म्मा मैतस्मिन्संवदिष्ठा असुरिति वा अहमेतमुपास इति स य एतमेवमु
पास्ते सर्व्वꣳ हैवास्मिँल्लोक आयुरेति नैनं पुरा काला — प्राणो जहाति ॥११॥ सहोवा
च गार्ग्यो य एवायं छायामयः पुरुष एतमेवाहं ब्रह्मोपास इति स होवाचाजातश
त्रुर्म्मा मैतस्मिन्संवदिष्ठा मृत्युरिति वा अहमेतमुपास इति स य एतमेवमुपास्ते स
र्व्वꣳ हैवास्मिँल्लोक आयुरेति नैनं पुरा कालान्मृत्युरागच्छति ॥१२॥ स होवाच गार्ग्यो

यएवायमात्मनिपुरुषएतमेवाहंब्रह्मोपासइतिसहोवाचाजातशत्रुर्म्मामैत
ब्रा॰ स्मिन्संवदिष्ठाआत्मन्वीतिवाअहमेतमुपासइतिसयएतमेवमुपास्तेआत्म
१९ न्वीहभवत्यात्मन्विनीहास्यप्रजाभवतिसहतूष्णीमाससगार्ग्यः॥३॥सहोवा
19 चाजातशत्रुरेतावन्नू३इत्येतावद्धीतिनैतावताविदितंभवतीतिसहोवाच।
गार्ग्यउपत्वायानीति॥४॥सहोवाचाजातशत्रुः।प्रतिलोमंचैतद्यद्ब्राह्मणःक्ष
त्रियमुपेयाद्ब्रह्ममेवक्ष्यतीतिव्येवत्वाज्ञपयिष्यामीतितंपाणावादायोत्तस्थौ १९
तौहपुरुषंसुप्तमाजग्मतुस्तमेतैर्नामभिरामन्त्रयांचक्रेबृहन्पाण्डरवासः

सोमराजन्निति स मनो — ख्यौ नं पाणिनापेषं बोधयांचकार स होत्तस्थौ ॥१५॥ स हो

वाचाजातशत्रु। यत्रैष एतत्सुप्तोभूद्य एष विज्ञानमयः पुरुषः क्वैष तदाभू — त

एतदागादिति तदु ह न मेने गार्ग्यः ॥१६॥ स होवाचाजातश — र्यत्रैष एतत्सु

प्तोभूद्य एष विज्ञानमयः पुरुषस्तदेषां प्राणानां विज्ञानेन विज्ञानमादाय य ए

षोन्तर्हृदय आकाशस्तस्मि — ने ॥१७॥ तानि यदा गृह्णात्यथ हैतत्पुरुषः स्वपि

ति नाम तद्गृहीत एव प्राणो भवति गृहीता वाग्गृहीतं च — र्गृहीतं श्रोत्रं गृ।

हीतं मनः ॥१८॥ स यत्रैतत्स्वप्न्यया चरति। ते हास्य लोकास्तदुतेव महाराजो भव

ब्रा॰ त्युतेवमहाब्राह्मण — नैवोच्चावचंनिगच्छति ॥१८॥ सयथामहाराजोजानपदा
न्गृहीत्वा।स्वेजनपदेयथाकामंपरिवर्तेतैवमेवैषएतत्प्राणान्गृहीत्वास्वे — री
२९ रेयथाकामंपरिवर्त्तते ॥२॥ अथयदासुषुप्तोभवति।यदानकस्यचनवेदहिता
20 नामनाड्योद्वासप्ततिः सहस्राणिहृदयात्पुरीततमभिप्रतिष्ठन्तेताभिःप्रत्यव।
सृप्यपुरीततिशेते ॥३॥ सयथा — मारोवामहाब्राह्मणोवातिघ्नीमानन्दस्यग
त्वाशयीतैवमेवैषएतच्छेते ॥४॥ सयथोर्ण — भिस्तन्तुनोच्चरेद्यथाग्नेः — द्रावि
स्फुलिङ्गा — व्युच्चरन्त्येवमेवास्मादात्मनःसर्वेप्राणाःसर्वेलोकाःसर्वेदेवाःसर्वा

णिभूतानिसर्वएवआत्मानोव्युच्चरन्तितस्योपनिषत्सत्यस्यसत्यमितिप्रा
णावैसत्यंतेषामेषसत्यम्॥२१॥ब्राह्मणम्॥योहवैशिशुंसाधानंसप्र
त्याधानंसस्थूणंसदाममवेदसप्तहद्विषतोभ्रातृव्यानवरुणद्धि॥१॥
अयंवावशिशुर्योयंमध्यमःप्राणस्तस्येदमेवाधानमिदंप्रत्याधानंप्राण
स्थूणान्नंदामतमेताःसप्ताक्षितयउपतिष्ठन्ते॥२॥तद्याइमाअक्षंल्लोहिन्यो
राजयस्ताभिरेनंरुद्रोन्वायत्तोथयाअक्षन्नापस्ताभिःप—न्योयाकनीनकी
तयादित्योयत्कृष्णंतेनाग्निर्य—ष्टंतेनेन्द्रोधरयैनंवर्त्तन्यापृथिव्यन्वायत्ताद्यौरुत्त।

ब्रा॰ रयानास्यान्नंक्षीयतेयएवम्वेद॥३॥तदेषश्लोकोभवत्यर्वाग्बिलश्चमस ऊर्ध्वबुध्नस
२१ स्मिन्यशोनिहितंविश्वरूपं।तस्यासतऋषयःसप्ततीरेवागष्टमीब्रह्मणासंविदा।
नेति॥४॥अर्वाग्बिलश्चमस ऊर्ध्वबुध्नइतीदंतच्छिरएषह्यर्वाग्बिलश्चमसऊर्ध्वबु
ध्नस्तस्मिन्यशोनिहितंविश्वरूपमितिप्राणावैयशोनिहितंविश्वरूपंप्राणानेतदा
ह तस्यासतऋषयःसप्ततीरइतिप्राणावाऋषयःप्राणानेतदाहवागष्टमीब्रह्मणासं
विदानेतिवाग्घ्यष्टमीब्रह्मणासंवित्ते॥५॥इमावेवगोतमभरद्वाजावयमेवगोतमोयं।
भरद्वाजइमावेवविश्वामित्रजमदग्नीअयमेवविश्वामित्रोयंजमदग्निरिमावेववसिष्ठ २१

कस्यपावयमेवसिष्टोयकंश्यपोवागेवात्रिर्व्वाचास्न्नमयतेत्त्रिर्हवैनामैनयाद्दत्रिरिति।
सर्व्वस्यास्त्ताभवतिसर्व्वमस्यान्नंभवतियएवंवेद॥६॥ ब्रह्मणाम्न॥ द्वेवावब्रह्मणोरू।
पेम्मूर्त्तंचैवामूर्त्तंवमर्त्त्यंचामृतंचस्थितंचयच्चसच्चत्यंच॥१॥ तदेतन्मूर्त्तम्न। यदन्य
द्वायोश्चान्तरिक्षाच्चैतन्मर्त्यमेतस्थितमेतत्सत्र॥२॥ तस्यैतस्यमूर्त्तस्यैतस्यमर्त्त्यस्यै
तस्यास्थितस्यैतस्यसतएषरसोयएषतपतिसतोह्येषरसो॥३॥ अथामूर्त्तंवायुश्चा
न्तरिक्षंचैतदमृतमेतद्यदेतत्त्यं॥४॥ तस्यैतस्यामूर्त्तस्यैतस्यामृतस्यैतस्ययतएतस्य
त्यस्येषरसोयएषएतस्मिन्मंडलेपुरुषस्त्यस्यह्येषरसइत्याधिदेवतं॥ अथाध्यात्मामि

ब्रा॰ दमेयमूर्त्तंयदन्यत्प्राणाच्चयश्चायमन्तरात्मन्नाकाशएतन्मर्त्यमेतत्स्थितमेतत्सत्॥६॥ त
२२ स्यैतस्यमूर्त्तस्यैतस्यमर्त्यस्यैतस्यस्थितस्यैतस्यसतएषरसोयच्चक्षुःसतोह्येषरसः॥७॥अ
थामूर्त्तम्।प्राणश्चयश्चायमन्तरात्मन्नाकाशएतदमृतमेतद्यदेतत्त्यं॥८॥तस्यैतस्यामू
22 र्त्तस्यै।तस्यामृतस्यैतस्ययतएतस्यत्यस्यैषरसोयोयंदक्षिणेक्षन्पुरुषस्त्यस्यह्येषरसः॥९॥
तस्यहैतस्यपुरुषस्यरूपंयथामाहारजनंवासोयथापांड्वाविकंयथें गोपोयथाग्न्य।
र्च्चिर्यथापुण्डरीकंयथासकृद्विद्युत्तंसकृद्विद्युत्तेवहवाअस्यश्रीर्भवतियएवंवेद॥१०॥ २२
अथातआदेशोनेतिनेतिनह्येतस्मादितिनेत्यन्यत्परमस्त्यथनामधेयंसत्यस्यसत्यमि

तिशारणावैसत्यंतेषानेषामेषसत्यं॥१॥ब्राह्मणम्॥मैत्रेयीतिहोवाचयाज्ञव— ।
उद्यास्यन्वाअरेहमस्मा— नादस्मिहन्तमेनयाकात्यायन्यान्तंकरवाणीति॥१॥सा।
होवाचमैत्रेयी।यन्मइयंभगोःसर्वापृथिवीवित्तेनपूर्णास्यात्कथंतेनामृतास्यामिति
नेतिहोवाचयाज्ञव— यथैवोपकरणवतांजीवितंतथैवतेजीवितंस्यादमृतत्व।
स्यतुनाशास्तिवित्तेनेति॥२॥साहोवाचमै— यीयेनाहंनामृतास्यांकिमहंतेनकुर्यां
यदेवभगवान्वेदतदेवमेब्रूहीति॥३॥सहोवाचयाज्ञव— ःप्रियावताअरेनःसतीप्रियं
भाषसएह्यास्वव्याख्यास्यामितेव्याचक्षाणस्यतुमेनिदिध्यासस्वेतिब्रवीतुभगवानि

ब्रा· ति॥४॥सहोवाचयाज्ञव— नवाअरेपत्युःकामायपतिःप्रियोभवत्यात्मनस्तुकामा
२३ यपतिःप्रियोभवतिनवाअरेजायायैकामायजायाप्रियाभवत्यात्मनस्तुकामायजा।
याप्रियाभवतिनवाअरेपुत्राणांकामायपुत्राःप्रियाभवन्त्यात्मनस्तुकामायपुत्राः
23 प्रियाभवन्तिनवाअरेवित्तस्यकामायवित्तंप्रियंभवत्यात्मन— कामायवित्तंप्रियंभ
वतिनवाअरेब्रह्मणःकामायब्रह्मप्रियंभवत्यात्मनस्तुकामायब्रह्मप्रियंभवतिन
वाअरेक्षत्रस्यकामायक्षत्रंप्रियंभवत्यात्मनस्तुकामायक्षत्रंप्रियंभवतिनवाअरे।
लोकानांकामायलोकाःप्रियाभवन्त्यात्मनस्तुकामायलोकाःप्रियाभवन्तिनवाअरे १२

देवानांकामायदेवाःप्रियाभवंत्यात्मनस्तुकामायदेवाःप्रियाभवंतिनवाअरेभू
तानांकामायभूतानिप्रियाणिभवंत्यात्मनस्तुकामायभूतानिप्रियाणिभवंतिन
वाअरेसर्वस्यकामायसर्वंप्रियंभवंत्यात्मनस्तुकामायसर्वंप्रियंभवत्यात्मावाअ
रेद्रष्टव्यःश्रोतव्योमंतव्योनिदिध्यासितव्योमैत्रेय्यात्मनोवाअरेदर्शनेनश्रवणेनम
त्याविज्ञाने॰॰ सर्वंविदितम् ५ ब्रह्मतंपरादाद्योन्यत्रात्मनोब्रह्मवेदक्षत्रंतंप
रादाद्योन्यत्रात्मनःक्षत्रंवेदलोकास्तंपरादुर्योन्यत्रात्मनोलोकान्वेददेवास्तंप
रादुर्योन्यत्रात्मनोदेवान्वेदभूतानितंपरादुर्योन्यत्रात्मनोभूतानिवेदसर्वंतंपरादा
द्योन्यत्रात्मनःसर्वंवेदेदंब्रह्मेदंक्षत्रमिमेलोकाइमेदेवाइमानिभूतानीदंसर्वं

ब्रा
२४

यदयमात्मा ६ स यथा डुंडुभेर्हन्यमानस्य न बाह्याञ्छब्दाञ्छक्नुयाद्ग्रहणाय डुंडुभेस्तु
ग्रहणेन डुंडुभ्याघातस्य वा शब्दो गृहीतः ७ स यथा वीणायै वाद्यमानायै न बाह्या
ञ्छब्दाञ्छक्नुयाद्ग्रहणाय वीणायै तु ग्रहणेन वीणावादस्य वा शब्दो गृहीतः ८ स यथा
शंखस्य ध्मायमानस्य न बाह्याञ्छब्दाञ्छक्नुयाद्ग्रहणाय शंखस्य तु ग्रहणेन शंखध्मस्य
वा शब्दो गृहीतः ९ स यथार्द्रैधाग्नेर ‥ हितस्य पृथग्धूमा विनिश्चरन्त्येवं वा अरेऽस्य म
हतो भूतस्य निश्वसितमेतद्यदृग्वेदो यजुर्वेदः सामवेदोऽथर्वाङ्गिरस इतिहासः पुरा
णं विद्या उपनिषदः श्लोकाः सूत्राण्यनुव्याख्यानानि व्याख्यानान्यस्यैवैतानि सर्वाणि २४
निश्वसितानि १० स यथा ‥ सामपां समुद्र एकायनमेवं सर्वेषां स्पर्शानां त्व

गेकायमेवं सर्वेषां गंधानां नासिके एकायनमेवं सर्वेषां रसानां जिह्वैकायन
मेवं सर्वेषां रूपाणां चक्षुरेकायनमेवं सर्वेषां शब्दानां श्रोत्रमेकायनमे
वं सर्वेषां संकल्पानां मन एकायनमेवं सर्वेषां देवानां हृदयमेकायनमे
वं सर्वेषां कर्मणां हस्तावेकायनमेवं सर्वेषामध्वनां पादावेकायनमेवं सर्वे
षामानंदानामुपस्थ एकायनमेवं सर्वेषां विसर्गाणां पायुरेकायनमेवं सर्वासां
विद्यानां वागेकायनं ॥ ११ सयथा सैंधवखिल्या उदके प्रास्त उदकमेवानुविलीयते
नाहास्योद्ग्रहणायेव स्याद्यतो यतस्त्वाददीत लवणमेवैवं वा अर इदं महद्भूतमनंतमपा
रविज्ञानघन एवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय तान्येवानुविनश्यति न प्रेत्य संज्ञास्तीत्यरे ब्र

वीमीति होवाच याज्ञवल्क्यः १२ सा होवाच मैत्रेय्यात्रैव मा भगवा मुहन्न प्रेत्य सं
ब्री २५ ज्ञास्तीति १३ स होवाच याज्ञवल्क्यो न वा अरेऽहं मोहं ब्रवीम्यलं वा अर इदं विज्ञानाय
१४ यत्र हि द्वैतमिव भवति तदितर इतरं पश्यति तदितर इतरं जिघ्रति तदितर इतर
मभिवदति तदितर इतरं शृणोति तदितर इतरं मनुते तदितर इतरं विजानाति १५
यत्र त्वस्य सर्वमात्मैवाभूत्तत्केन कं पश्येत्तत्केन कं जिघ्रेत्तत्केन कमभिवदेत्तत्केन
कं शृणुयात्तत्केन कं मन्वीत तत्केन कं विजानीयाद्येनेदं सर्वं विजानाति तं के
न विजानीयाद्विज्ञातारमरे केन विजानीयादिति १६ ॥ चतुर्थं ब्राह्मणम् इयं पृ २५
थिवी सर्वेषां भूतानां मध्वस्यै पृथिव्यै सर्वाणि भूतानि मध्वयमस्यां पृथिव्यां

तेजोमयोमृतमयः पुरुषोयश्चायमध्यात्मꣳ शारीरस्तेजोमयोमृतमयः पुरुषोय
मेवमयोयमात्मेदममृतमिदब्रह्मेदꣳ सर्व्वम् १ इमा आपः सर्व्वेषां भूतानाम् मध्वासा
मपाꣳ सर्वाणिभूतानिमधु यश्चायमास्व'' तेजोमयोमृतमयः पुरुषोयश्चायम
ध्यात्मꣳ रैतसस्तेजोमयोमृतमयः पुरुषोयमेवमयोयमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदꣳ
सर्व्वम् २ अयमग्निः सर्व्वेषां भूतानां मध्वस्याग्नेः सर्व्वाणिभूतानिमधुयश्चायमस्मिन्न
ग्नौ तेजोमयोमृतमयः पुरुषोयश्चायमध्यात्मवाङ्मयस्तेजोमयोमृतमयः पुरुषो
यमेवमयोमात्मेदममृतमिदब्रह्मेदꣳ सर्व्वम् ३ अयमाकाशः सर्व्वेषां भूतानां मध
स्याकाशस्य सर्वाणिभूतानिमधुयश्चायमस्मिन्नाकाशे तेजोमयोमृतमयः पुरु

षोयश्चायमध्यात्मꣳहृद्याकाशस्तेजोमयोमृतमयः पुरुषोयमेवसयोयमात्मेद
ब्रा ममृतमिदंब्रह्मेदꣳसर्व्वम् ४ अयंवायुः सर्वेषांभूतानांमध्वस्यवायोः सर्व्वाणि
२६ भूतानिमधुयश्चायमस्मिन्वायौतेजोमयोमृतमयः पुरुषोयश्चायमध्यात्मंप्रा
णस्तेजोमयोमृतमयः पुरुषोयमेवसयोयमात्मेदममृतमिदंब्रह्मेदꣳसर्व्वम् ५
26
अयमादित्यः सर्वेषांभूतानांमध्वस्यादित्यस्यसर्व्वाणिभूतानिमधुयश्चायमस्मि
न्नादित्येतेजोमयोमृतमयः पुरुषोयश्चायमध्यात्मंचाक्षुषस्तेजोमयोमृतमयः
पुरुषोयमेवसयोयमात्मेदममृतमिदंब्रह्मेदꣳसर्व्वम् ६ अयंचंद्रः सर्वेषांभूता २६
नांमध्वस्यचंद्रस्यसर्व्वाणिभूतानिमधुयश्चायमस्मिंश्चंद्रेतेजोमयोमृतमयः पुरु

षो यश्चायमध्यात्मं मानसस्तेजोमयोमृतमयः पुरुषोयमेव सयोयमात्मेदममृ
तमिदं ब्रह्मेदं सर्वम् ७ इमा दिशः सर्वेषां भूतानां मध्वासां दिशां सर्वाणि
भूतानि मधु यश्चायमासु दिक्षु तेजोमयोमृतमयः पुरुषो यश्चायमध्यात्मं
श्रोत्रः प्रातिश्रुत्कस्तेजोमयोमृतमयः पुरुषोयमेव सयोयमात्मेदममृतमिदं ब्र
ह्मेदं सर्वम् ८ इयं विद्युत्सर्वेषां भूतानां मध्वस्यै विद्युतः सर्वाणि भूतानि मधु य
श्चायमस्यां विद्युति तेजोमयोमृतमयः पुरुषो यमेव सयोयमात्मेदममृतमिदब्र
ह्मेदं सर्वम् ९ अयं स्तनयित्नुः सर्वेषां भूतानां मध्वस्य स्तनयित्नोः सर्वाणि
भूतानि मधु यश्चायमस्मिं स्तनयित्नौ तेजोमयोमृतमयः पुरुषो यश्चायमध्यात्मं

शाब्दः सौवरस्तेजोमयोमृतमयः पुरुषोयमेवसयोयमात्मेदममृतमिदंब्रह्मेदं
ब्रा सर्वम् १० अयंधर्मः सर्वेषांभूतानांमध्वस्यधर्मस्यसर्वाणिभूतानिमधुयश्चाय
मस्मिंधर्मेतेजोमयोमृतमयः पुरुषोयश्चायमध्यात्मंधार्मस्तेजोमयोमृतमयः
पुरुषोयमेवसयोयमात्मेदममृतमिदंब्रह्मेदंसर्वम् ११ इदंसत्यम् सर्वेषां
भूतानांमध्वस्यसत्यस्यसर्वाणिभूतानिमधुयश्चायमस्मिन्सत्येतेजोमयोमृत
मयः पुरुषोयश्चायमध्यात्मंसात्यस्तेजोमयोमृतमयः पुरुषोयमेवसयोयमा
त्मेदममृतमिदंब्रह्मेदंसर्वम् १२ इदंमानुषम् सर्वेषांभूतानांमध्वस्यमानुष २६
स्यसर्वाणिभूतानिमधुयश्चायतेजोमयोमृतमयः पुरुषोयश्चायमध्यात्मंमानु

षस्तेजोमयोमृतमयोः पुरुषोयमेवसयोयमात्मेदममृतमिदंब्रह्मेदं सर्व्वम् १४
अयमात्मा सर्व्वेषांभूतानांमध्वस्यात्मनः सर्व्वाणिभूतानिमधुयश्चायमस्मिन्नात्म
नितेजोमयोमृतमयः पुरुषोयश्चायमात्मातेजोमयः पुरुषोयमेवसयोयमात्मेद
ममृतमिदंब्रह्मेदꣳसर्व्वम् १५ सवाअयमात्मासर्व्वेषांभूतानामधिपतिः सर्व्वेषां
भूतानाꣳराजातद्यथारथनाभौचरथनेमौचाराः सर्व्वेसमर्पिताएवमेवास्मिन्ना
त्मनिसर्व्वेप्राणाः सर्व्वेलोकाः सर्व्वेदेवाः सर्व्वाणिभूतानिसर्व्वएतआत्मनः समर्पिताः
१६ इदंवैतन्मधुदध्यङ्ङाथर्व्वणोश्विभ्यामुवाचतदेतदृषिःपश्यन्नवोचत् तद्वांन
रासनयेदꣳसउग्रमाविष्कृणोमितन्यतुर्न्नवृष्टिम्दध्यङ्हयन्मध्वाथर्व्वणोवामश्व-

स्य शीर्ष्णा प्र यदीमुवाचेति १६ इदं वै तन्मधु दध्यङ्ङाथर्वणोऽश्विभ्यामुवाच तदेतदृ
ब्रा २८ षिः पश्यन्नवोचत् आथर्वणायाश्विना दधीचेऽश्व्यं शिरः प्रत्यैरयतं स वां मधु प्र
वोचदृतायन् त्वाष्ट्रं यद्दस्रावपिकक्ष्यं वामिति १७ इदं वै तन्मधु दध्यङ्ङाथर्वणोऽ
श्विभ्यामुवाच तदेतदृषिः पश्यन्नवोचत् पुरश्चक्रे द्विपदः पुरश्चक्रे चतुष्पदः पु
रः स पक्षी भूत्वा पुरः पुरुष आविशदिति स वा अयं पुरुषः सर्वासु पूर्षु पुरिशयो
नैनेन किंचनानावृतं नैनेन किंचनासंवृतम् १८ इदं वै तन्मधु दध्यङ्ङाथर्वणोऽश्वि
भ्यामुवाच तदेतदृषिः पश्यन्नवोचत् रूपं रूपं प्रतिरूपो बभूव तदस्य रूपं प्रतिच २८
क्षणाय इन्द्रो मायाभिः पुरुरूप ईयते युक्ता ह्यस्य हरयः शता दशेत्ययं वै हरयोऽयं

28

वैदशचसहस्राणिबहूनिचानंतानिचतदेतद्ब्रह्मापूर्व्वमनपरमनन्तरमबाह्यमय
मात्माब्रह्मसर्वानुभूरित्यनुशासनम् १९ अथवंशः शौर्पणाय्याच्छौ
र्पणाय्योगौतमाद्गौतमोवात्स्याद्वात्स्योवात्स्याच्चपाराशर्याच्चपाराशर्यः सांकृ
त्याच्चभारद्वाजाच्चभारद्वाजऔदवाहेश्चशांडिल्याच्चशांडिल्योवैजवापाच्चगौतमा
च्चगौतमोवैजवापायनाच्चवैष्टपुरेयाच्चवैष्टपुरेयःशांडिल्याच्चरौहिणायनाच्चरौ
हिणायनः शौनकाच्चात्रेयाच्चरैभ्याच्चरैभ्यः पौतिमाष्यायणाच्चकौंडिन्यायनाच्च
कौंडिन्यायनः कौंडिन्याः कौंडिन्यः कौंडिन्याः कौंडिन्यः कौंडिन्याच्चाग्निवेश्याच्च २
कंडिकासहितंवाक्यम् अग्निवेश्यः सैतवा वः पाराशर्यात्पाराशर्योजा

तूकर्ण्याज्जातूकर्ण्यो भारद्वाजाद्भारद्वाजो भारद्वाजाच्चासुरायणाच्च गौतमाच्च गौतमो
ब्रा भारद्वाजाद्भारद्वाजो वैजवापायनाद्वैजवापायनः कौशिकायनेः कौशिकायनि
२९ र्घृतकौशिकाद्घृतकौशिकः पाराशर्यायणात्पाराशर्यायणः पाराशर्यात्पाराश
र्यो जातूकर्ण्याज्जातूकर्ण्यो भारद्वाजाद्भारद्वाजो भारद्वाजाच्चासुरायणाच्च या
स्काच्चासुरायणस्त्रैवणेस्त्रैवणिरौपजन्धनेरौपजन्धनिरासुरेरासुरिर्भारद्वाजाद्भा
रद्वाजा २१ आत्रेयादात्रेयो माण्टेर्माण्टिर्गौतमाद्गौतमो गौतमाद्गौतमो गौतमाद्गौ
तमो वात्स्याद्वात्स्यः शाण्डिल्याच्छाण्डिल्यः कैशोर्यात्काप्यात्कैशोर्यः काप्यः कुमारहा
रितात्कुमारहारितो गालवाद्गालवो विदर्भीकौण्डिन्याद्विदर्भीकौण्डिन्यो वत्सनपा २९

२९

ब्भ्रवः पथः सौभरात्पंथाः सौभरोयास्यादांगिरसादयास्यआंगिरसआभूतेस्त्वाष्ट्रा
दाभूतिस्त्वाष्ट्राद्विश्वरूपात्त्वाष्ट्राद्विश्वरूप स्त्वाष्ट्रोश्विभ्यामश्विनौदधीचआथर्वणा
द्दध्यङ्ङाथर्वणोथर्वणो दैवादथर्वादैवोमृत्योः प्राध्वंसनान्मृत्युः प्राध्वंसनः
प्रध्वंसनात्प्रध्वंसनएकर्षेरेकर्षिर्विप्रजित्तेर्विप्रजित्तिर्व्यष्टेर्व्यष्टिः सनारोःस
नारुः सनातनात्सनातनः सनागात्सनगः परमेष्ठिनः परमेष्ठीब्रह्मणोब्रह्मस्वयं
भुब्रह्मणेनमः ३३ पंचमब्राह्मणः ५ ॥ जनकोहवैदेहो बहुदक्षिणेनयज्ञेनेजे
तत्रहकुरुपंचालानांब्राह्मणा अभिसमेताबभूवुस्तस्यहजनकस्यवैदेहस्यविजि
ज्ञासाबभूवकःस्विदेषांब्राह्मणानामनूचानतमइति १ सहगवांसह

स्रमवरुरोधादशादशपादाएकैकस्याः शृंगयोराबद्धाबभूवुस्तान्होवाचब्राह्मणाभ
ब्रा ३ गवंतोयोनवोब्रह्मिष्ठः सएतागाउदजतामितितेहब्राह्मणानदधृषुः १ अथह
याज्ञवल्क्यः स्वमेवब्रह्मचारिणमुवाचैताः सौम्योदजसामश्रवा३ इतिताहोवा
चकारतेहब्राह्मणाश्चुक्रुधुः कथन्नुनोब्रह्मिष्ठोब्रुवीतेति २ अथहजनकस्यवैदे
हस्यहोताश्वलोबभूवासहैनंपप्रच्छत्वन्नुखलुनोयाज्ञवल्क्यब्रह्मिष्ठोसी३ इतिस
होवाचनमोवयंब्रह्मिष्ठायकुर्म्मोगोकामाएववयꣳस्मइतितꣳहतएवप्रष्टुंदध्रेहो
ताश्वलो ध याज्ञवल्क्येतिहोवाच यदिदꣳसर्वंमृत्युनाप्तꣳसर्वंमृत्युनाभिपन्नंकेन ३
य मानोमृत्योराप्तिमतिमुच्यतइतिहोत्रर्त्विजाग्निनावाचावाग्वैयज्ञस्यहोतातद्येयवा

क्तोयमग्निसहोतासामुक्तिः ५ याज्ञवल्क्येतिहोवाचायदिदꣳसर्वंपूर्वपक्षाप्रमहोरा
त्राभ्यामाप्तꣳसर्वमहोरात्राभ्यामभिपन्नंकेनयजमानोहोरात्रयोराप्तिमतिमुच्यत
इत्यध्वर्युणर्त्विजाचक्षुषादित्येनचक्षुर्वैयज्ञस्याध्वर्युस्तदिदंचक्षुः सोसावादित्यः
सोध्वर्युः सामुक्तिः सातिमुक्तिः ६ याज्ञवल्क्येतिहोवाचायदिदꣳसर्वंपूर्वपक्षापरपा
क्षाभ्यामाप्तꣳसर्वंपूर्वपक्षापरपक्षाभ्यामभिपन्नंकेनयजमानः पूर्वपक्षापरपक्ष
योराप्तिमतिमुच्यतमिति ब्रह्मणर्त्विजामनसाचंद्रेणमनोवैयज्ञस्यब्रह्मातद्यदिदं
मनः सोसौचंद्रः सब्रह्मासामुक्तिः सातिमुक्तिः ७ याज्ञवल्क्येतिहोवाचायदिदमं
तरिक्षमनारंभणमिवाथकेनाक्रमणेयजमानः स्वर्गंलोकमाक्रमतइत्युद्गात्रर्त्विजा

वायुनाप्राणेनप्राणोवैयज्ञस्योद्गातातद्योयंप्राणःसवायुःसउद्गातासामुक्तिःसाति
श्रा मुक्तिरित्यतिमोक्षाअथसंपदः ८ याज्ञवल्क्येतिहोवाच कतिभिरयमद्यर्ग्भिर्होता
३१ स्मिन्यज्ञेकरिष्यतीतितिसृभिरितिकतमास्तास्तिस्रइति पुरोनुवाक्याचयाज्याचशस्यै
वतृतीयाकिंताभिर्जयतीतिपृथिवीलोकमेवपुरोनुवाक्ययाजयत्यंतरिक्षलोकं
याज्ययाद्यौर्लोकंशस्यया ९ याज्ञवल्क्येतिहोवाच कत्ययमद्याध्वर्युरस्मिन्यज्ञ
आहुतीर्होष्यतीतितिस्रइतिकतमास्तास्तिस्रइतियाहुताउज्ज्वलंतियाहुताअतिने
दंतियाहुताअधिशेरतेकिंताभिर्जयतीतियाहुताउज्ज्वलंतिदेवलोकमेवताभिर्ज ३१
यतिदीप्यतइवहिदेवलोकोयाहुताअधिशेरतेपितिनेदन्तिमनुष्यलोकमेवताभि

ज्जयत्यतीव हि मनुष्यलोको या हुता अधिशेरते पितृलोकमेव ताभिर्जयत्यध इव हि पि
तृलोकः ॥९॥ याज्ञवल्क्येति होवाच कतिभिरयमद्य यज्ञं दक्षिणतो देवताभिर्गो
पायिष्यतीत्येकयेति कतमा सैकेति मन एवेत्यनन्तं वै मनोऽनन्ता विश्वेदेवा अनन्तमे
व स तेन लोकं जयति ॥१०॥ याज्ञवल्क्येति होवाच कत्ययमद्योद्गातास्मिन्यज्ञे स्तोत्रिया
स्तोष्यतीति तिस्र इति कतमास्तास्तिस्र इति पुरोनुवाक्या च याज्या च शस्यैव तृतीया
धिदेवतमथाध्यात्मं कतमास्ता या अध्यात्ममिति प्राण एव पुरोनुवाक्यापानो याज्या
व्यानः शस्या किं ताभिर्जयतीति यत्किंचेदं प्राणभृदिति ततो ह होताश्वल उपरराम ॥११॥
षष्ठं ब्राह्मणम् ॥६॥ अथ हैनं जारत्कारव आर्तभागः पप्रच्छ याज्ञवल्क्येति होवाच कति

ग्रहाः कत्यतिग्रहाः ⁻⁻ सोऽष्टौ ग्रहा अष्टावतिग्रहा ये तेऽष्टौ ग्रहा अष्टावतिग्रहाः कतमे
ब्रा त इति १ प्राणो वै ग्रहः सोऽपानेनातिग्रहेण गृहीतोऽपानेन हि गन्धाञ्जिघ्रति २ जिह्वा
२२ वै ग्रहः स रसेनातिग्रहेण गृहीतो जिह्वया हि रसान्विजानाति ३ वाग्वै ग्रहः स ना
म्नातिग्रहेण गृहीतो वाचा हि नामान्यभिवदति ४ चक्षुर्वै ग्रहः स रूपेणातिग्रहेण गृही
तश्चक्षुषा हि रूपाणि पश्यति ५ श्रोत्रं वै ग्रहः स शब्देनातिग्रहेण गृहीतः श्रोत्रेण
हि शब्दाञ्छृणोति ६ मनो वै ग्रहः स कामेनातिग्रहेण गृहीतो मनसा हि कामान्का
मयते ७ हस्तौ वै ग्रहः स कर्मणातिग्रहेण गृहीतो हस्ताभ्यां हि कर्म करोति ८ त्वग्वै २२
ग्रहः स स्पर्शेनातिग्रहेण गृहीतस्त्वचा हि स्पर्शान्वेदयत इत्यष्टौ ग्रहा अष्टावतिग्रहाः ९

याज्ञवल्क्येति होवाच यदिदꣳ सर्वं मृत्योरन्नं का स्वित्सा देवता यस्या मृत्युरन्नमित्य
ग्निर्वै मृत्युः सोऽपामन्नमप पुनर्मृत्युं जयति १० याज्ञवल्क्येति होवाच यत्रायं पुरु
षो म्रियते किमेनं न जहातीति नामेत्यनन्तं वै नामानन्ता विश्वेदेवा अनन्तमेव स तेने
न लोकं जयति ११ याज्ञवल्क्येति होवाच यत्रायं पुरुषो म्रियत उदस्मात्प्राणाः क्रा
मन्त्याहो३ नेति नेति होवाच याज्ञवल्क्योऽत्रैव समवनीयन्ते स उच्छ्वयत्याध्मायत्याध्मा
तो मृतः शेते १२ याज्ञवल्क्येति होवाच यत्रास्य पुरुषस्य मृतस्याग्निं वागप्येति वा
तं प्राणश्चक्षुरादित्यं मनश्चन्द्रं दिशः श्रोत्रं पृथिवीꣳ शरीरमाकाशमात्मौषधीर्लो
मानि वनस्पतीन्केशा अप्सु लोहितं च रेतश्च निधीयते क्वायं तदा पुरुषो भवतीत्या

हरसौम्यहस्तम् ५ आर्तभागेतिहोवाच वमेवतद्वेदिष्यावोननावेतत्सजनइति
ब्रा ३३ तौहोत्क्रम्यमंत्रयाचक्रतुस्तौहयदूचतुः कर्महैवतदूचतुरथयत्प्रशशंस
तुः कर्महैवतत्प्रशशंसतुः पुण्योवैपुण्येनकर्मणाभवतिपापः पापेनेति
ततोहज्जारत्कारवआर्तभागउपरराम ६ चतुर्थः प्रपाठकः ५ कं १-४ ॥ अ
थहैनंभुज्युर्लाह्यायनिः पप्रच्छयाज्ञवल्क्येति होवाचमद्रेषुचरकाः पर्य
व्रजामतेपतंचलस्यकाप्यस्यगृहानैमतस्यासीद्दुहितागंधर्वगृहीतातम
पृच्छामकोसीतिसोब्रवीत्सुधन्वांगिरसइतितंयदालोकानामन्तानपृच्छाम ३३
थैनमब्रूमक्वपारिक्षिताअभवंक्वपारिक्षिताअभवन्नितितत्वापृच्छामियाज्ञ

वल्क्यक्वपारिक्षिताअभवन्निति १ सहोवाचोवाचवैसतदगच्छन्वैतेतत्रयत्रा
श्वमेधयाजिनोगच्छंतीतिक्वन्वश्वमेधयाजिनोगच्छंतीतिद्वात्रिंशतंवैदेवर
थाह्न्यान्ययंलोकस्तंसमंतंलोकंद्विस्तावत्पृथिवीपर्येतितांपृथिवींद्विस्ताव
त्समुद्रःपर्येतितद्यावतीक्षुरस्यधारायावद्वामक्षिकायाःपत्रंतावानंतरेणाका
शस्तानिंद्रःसुपर्णोभूत्वावायवेप्रायच्छत्तान्वायुरात्मनिधित्वातत्रागमयद्यत्रपा
रिक्षिताअभवन्नित्येवमिववैसवायुमेवप्रशशंसतस्माद्वायुरेवव्यष्टिर्वायुःसमष्टिर
पपुनर्मृत्युंजयतिसर्वमायुरेतियएवंवेदततोहभुज्युर्लाह्यायनिरुपरराम २ ब्रा
ह्मणम् ॥ अथहैनंकहोडःकौषीतकेयःपप्रच्छयाज्ञवल्क्येतिहोवाचयत्साक्षाद

ब्रा
१४

परोक्षाद्ब्रह्मयआत्मासर्वान्तरस्तम्मेव्याचक्ष्वेत्येषतआत्मासर्वान्तरः कतमोयाज्ञव
ल्क्यसर्वान्तरोयोशनायापिपासेशोकं मोहंजरामृत्युमत्येत्येतंवैतमात्मानंवि
दित्वाब्राह्मणाः पुत्रैषणायाश्चवित्तैषणायाश्चलोकैषणायाश्चव्युत्थायाथभिक्षा
चर्य्यंचरन्तियाह्येवपुत्रैषणासावित्तैषणायावित्तैषणासालोकैषणोभे तेएषणे
एवभवतस्तस्मात्पंडितः पांडित्यंनिर्व्विद्यबाल्येनतिष्ठासेद्बाल्यंचपांडित्यंचनिर्व्वि
द्याथमुनिरमौनंचनिर्व्विद्याथब्राह्मणः सब्राह्मणः केनस्याद्येनस्यात्तेनेदृशएवभ
वतियएवंवेदततोहकहोडः कौषीतकेयउपरराम २ ब्राह्मणम् ॥ अथहैनमुषस्त
श्चाक्रायणः पप्रच्छयाज्ञवल्क्येतिहोवाचयत्साक्षादपरोक्षाद्ब्रह्मयआत्मासर्वान्त १४

रस्तंमेव्याचक्ष्वेत्येषतआत्मासर्वान्तरःकतमोयाज्ञवल्क्यसर्वान्तरोयःप्राणेनप्रा
णितिसतआत्मासर्वान्तरोयोपानेनापानितितआत्मासर्वान्तरोयःसमानेनसमा
नितिसतआत्मासर्वान्तरःसहोवाचोषस्तश्चाक्रायणोयथाविब्रूयादसौगौरसा
वश्वइत्येवमेवैतद्व्यपदिष्टंभवतियदेवसाक्षादपरोक्षाद्ब्रह्मयआत्मासर्वान्तरस्तं
मेव्याचक्ष्वेत्येषतआत्मासर्वान्तरःकतमोयाज्ञवल्क्यसर्वान्तरोनदृष्टेर्द्रष्टारंपश्ये
र्नश्रुतेःश्रोतारंशृणुयानमतेर्मन्तारंमन्वीथानविज्ञातेर्विज्ञातारंविजानीयाः
एषतआत्मासर्वान्तरोतोन्यदार्त्तंततोहोषस्तश्चाक्रायणउपरराम १ ब्राह्मणम्॥
अथहैनंगार्गीवाचक्नवीपप्रच्छयाज्ञवल्क्येतिहोवाचयदिदंसर्वमप्स्वोतंचप्रोतं

च कस्मिन्वाय ओताश्च प्रोताश्चेति वायौ गार्गीति कस्मिन्नु वायुरोतश्च प्रोतश्चेत्याकाश
ब्री ३५ एव गार्गीति कस्मिन्वाकाश ओतश्च प्रोतश्चेत्यंतरिक्षलोकेषु गार्गीति कस्मिन्वंतरिक्षलो
का ओताश्च प्रोताश्चेति द्यौर्लोकेषु गार्गीति कस्मिन्नु द्यौर्लोका ओताश्च प्रोताश्चेत्यादित्य
लोकेषु गार्गीति कस्मिन्वादित्यलोका ओताश्च प्रोताश्चेति चंद्रलोकेषु गार्गीति कस्मिन्नु
चंद्रलोका ओताश्च प्रोताश्चेति नक्षत्रलोकेषु गार्गीति कस्मिन्नु नक्षत्रलोका ओताश्च प्रो
ताश्चेति देवलोकेषु गार्गीति कस्मिन्नु देवलोका ओताश्च प्रोताश्चेति गंधर्वलोकेषु गा
र्गीति कस्मिन्नु गंधर्वलोका ओताश्च प्रोताश्चेति प्रजापतिलोकेषु गार्गीति कस्मिन्नु ३५
प्रजापतिलोका ओताश्च प्रोताश्चेति ब्रह्मलोकेषु गार्गीति कस्मिन्नु ब्रह्मलोका ओता

श्चप्रोताश्चेति स होवाच गार्गीमातिप्राक्षीर्म्मा ते मूर्द्धा व्यप॰॰ दनतिप्रश्न्यां वै देवताम
तिपृच्छसि गार्गिमातिप्राक्षीरिति ततो ह गार्गी वाचक्नव्युपरराम १ ब्राह्मणम् ॥
अथ हैनमुद्दालक आरुणिः पप्रच्छ याज्ञवल्क्येति होवाच मद्रेष्ववसाम पतंचल
स्य काप्यस्य गृहेषु यज्ञमधीयानास्तस्यासीद्भार्या गंधर्व्वगृहीता तमपृच्छाम कोसी
ति सोब्रवीत्कबंध आथर्व्वण इति १ सोब्रवी त्पतंचलं काप्यं याज्ञिकांश्च वेत्थ नु त्व
काप्य तत्सूत्रं येनायं च लोकः परश्च लोकः सर्व्वाणि च भूतानि संदृब्धानि भवंती
ति सोब्रवीत्पतंचलः काप्यो नाहं तद्भगवन्वेदेति २ सोब्रवीत् पतंचलं काप्यं याज्ञि
कांश्च वेत्थ नु त्वं काप्य तमन्तर्यामिणं य इमं च लोकं परं च लोकं सर्व्वाणि च भूता

न्यंतरोयमयतीतिसोब्रवीत्पतंचलः काप्योनाहंतंभगवन्वेदेति ३ सोब्रवीत्पतंचलंका
ब्रा ३८ प्यंयाज्ञिकांश्चयोवैतत्काप्यसूत्रंविद्यात्तंचान्तर्यामिणंः सब्रह्मवित्सलोकवित्सदेववि
त्सवेदवित्सयज्ञवित्सभूतवित्सआत्मवित्ससर्वविदितितेभ्योब्रवीत्तदहंवेदतच्चेत्त्वं
याज्ञवल्क्यसूत्रमविद्वांस्तंचान्तर्यामिणंब्रह्मगवीरुदजसेमूर्द्धातेविपतिष्यतीति
४ वेदवाअहंगौतमतत्सूत्रंतंचांतर्यामिणमितियोवाइदंकश्चब्रूयाद्वेदवेदेतियथा
वेत्थतथाब्रूहीति ५ वायुर्वैगौतमतत्सूत्रंवायुनावैगौतमतत्सूत्रेणायंचलोकःस
र्वाणिचभूतानिसंदृब्धानिभवंतितस्माद्वैगौतमपुरुषंप्रेतमाहुर्व्यस्रंसिषतास्यां ३८
गानीतिवायुनाहिगौतमसूत्रेणसंदृब्धानिभवन्तीत्येवमेवैतद्याज्ञवल्क्यांतर्यामि

ण्ं ब्रूहीति ६ यःपृथिव्यांतिष्ठन्पृथिव्याअन्तरोयंपृथिवीनवेदयस्यपृथिवीशरीरंयःपृथि
वीमंतरोयमयतिसतआत्मान्तर्याम्यमृतो ७ योऽप्सुतिष्ठन्नद्भ्योऽन्तरोयमापोनविदुर्य
स्यापःशरीरंयोऽपोऽन्तरोयमयतिसतआत्मान्तर्याम्यमृतम् ८ योऽग्नौतिष्ठन्नग्नेरन्तरो
यमग्निर्नवेदयस्याग्निःशरीरंयोऽग्निमंतरोयमयतिसतआत्मान्तर्याम्यमृतः ९ यआ
काशेतिष्ठन्नाकाशादन्तरोयमाकाशोनवेदयस्याकाशःशरीरंयआकाशमन्तरोय
मयतिसतआत्मान्तर्याम्यमृतः १० योवायौतिष्ठन्वायोरन्तरोयंवायुर्नवेदयस्यवा
युःशरीरंयोवायुमन्तरोयमयतिसतआत्मान्तर्याम्यमृतः ११ यआदित्येतिष्ठन्ना
दित्यादन्तरोयमादित्योनवेदयस्यादित्यःशरीरंयआदित्यमंतरोयमयतिसतआ।

बृ ३८

त्मांतर्याम्यमृतः १२ यश्चंद्रतारके तिष्ठन् चंद्रतारकादंतरो यं चंद्रतारकं न वेद यस्य
चंद्रतारकं शरीरं यश्चंद्रतारकमंतरो यमयत्येष त आत्मान्तर्याम्यमृतः १३ यो दि
क्षु तिष्ठन् दिग्भ्योन्तरो यं दिशो न विदुर्यस्य दिशः शरीरं यो दिशोन्तरो यमयत्येष त
आत्मान्तर्याम्यमृतः १४ यो विद्युति तिष्ठन् विद्युतोन्तरो यं विद्युन्न वेद यस्य विद्युच्छ
रीरं यो विद्युतमन्तरो यमयत्येष त आत्मान्तर्याम्यमृतः १५ यः स्तनयित्नौ तिष्ठन्
स्तनयित्नोरन्तरो यं स्तनयित्नुर्न वेद यस्य स्तनयित्नुः शरीरं यः स्तनयित्नुमंतरो
यमयत्येष त आत्मान्तर्याम्यमृतः इत्यधिदैवतमथाधिलोकम् १६ यः सर्वेषु लो ३८
केषु तिष्ठन्त्सर्वेभ्यो लोकेभ्योन्तरो यं सर्वे लोका न विदुर्यस्य सर्वे लोकाः शरीरं यः

सर्व्वांल्लोकानन्तरोयमयति स त आत्मान्तर्य्याम्यमृत इत्युपवाधिलोकमथाधिवेदम्
१७ यः सर्व्वेषु वेदेषु तिष्ठन् सर्व्वेभ्यो वेदेभ्योन्तरोयꣳ सर्व्वे वेदा न विदुर्यस्य सर्व्वे वेदाः
शरीरं यः सर्व्वान्वेदानन्तरोयमयति स त आत्मान्तर्य्याम्यमृत इत्युपवाधिवेदमथा
धियज्ञम् १८ यः सर्व्वेषु यज्ञेषु तिष्ठन् सर्व्वेभ्यो यज्ञेभ्योन्तरोयꣳ सर्व्वे यज्ञा न विदु
र्यस्य सर्व्वे यज्ञाः शरीरं यः सर्व्वान्यज्ञानन्तरोयमयति स त आत्मान्तर्य्याम्यमृत इत्युपवा
धियज्ञमथाधिभूतम् १९ यः सर्व्वेषु भूतेषु तिष्ठन् सर्व्वेभ्यो भूतेभ्योन्तरोयꣳ सर्व्वाणि
भूतानि न विदुर्यस्य सर्व्वाणि भूतानि शरीरं यः सर्व्वाणि भूतान्यन्तरो यमयति स त आ
त्मान्तर्य्याम्यमृत इत्युपवाधिभूतमथाध्यात्मम् २० यः प्राणे तिष्ठन् प्राणादन्तरो यं

प्राणो न वेद यस्य प्राणः शरीरं यः प्राणमन्तरो यमयति स त आत्मान्तर्याम्यमृतः २१ यो
बृ वाचि तिष्ठन् वाचोऽन्तरो यं वाङ्न वेद यस्य वाक् शरीरं यो वाचमन्तरो यमयति स त आत्मा
३८ न्तर्याम्यमृतः २२ यश्चक्षुषि तिष्ठंश्चक्षुषोऽन्तरो यं चक्षुर्न वेद यस्य चक्षुः शरीरं यश्चक्षुर
न्तरो यमयति स त आत्मान्तर्याम्यमृतः २३ यः श्रोत्रे तिष्ठञ्छ्रोत्रादन्तरो यं श्रोत्रं न वेद य
स्य श्रोत्रं शरीरं यः श्रोत्रमन्तरो यमयति स त आत्मान्तर्याम्यमृतः २४ यो मनसि ति
ष्ठन् मनसोऽन्तरो यं मनो न वेद यस्य मनः शरीरं यो मनोऽन्तरो यमयति स त आत्मान्त
र्याम्यमृतः २५ यस्त्वचि तिष्ठंस्त्वचोऽन्तरो यं त्वङ्न वेद यस्य त्वक् शरीरं यस्त्वचमन्तरो ३८
यमयति स त आत्मान्तर्याम्यमृतः २६ यस्तेजसि तिष्ठंस्तेजसोऽन्तरो यं तेजो न वेद य

स्यतेजः शरीरंयस्तेजोंतरोयमयतिसतआत्मान्तर्याम्यमृतः २७ यस्तमसि
तिष्ठँस्तमसोन्तरोयन्तमोनवेदयस्यतमःशरीरंयस्तमोन्तरोयमयतिसतआ
त्मान्तर्याम्यमृतः २८ योरेतसितिष्ठँन्रेतसोन्तरोयंरेतोनवेदयस्यरेतःशरीरं
योरेतोन्तरोयमयतिसतआत्मान्तर्याम्यमृतः २९ यआत्मनितिष्ठन्नात्मनोन्त
रोयमात्मानवेदयस्यात्माशरीरंयआत्मानमन्तरोयमयतिसतआत्मान्तर्याम्य
मृतोः ३० अदृष्टोद्रष्टा श्रुतःश्रोतामतोमन्ताविज्ञातोविज्ञातानान्योस्तिद्रष्टा
नान्योस्तिश्रोतानान्योस्तिमन्तानान्योस्तिविज्ञातैषतआत्मान्तर्याम्यमृतोतो
न्यदार्त्तंततोहोद्दालकआरुणिरुपरराम ३१ ब्राह्मणम् ॥ अथहवाच ॥ सु

वाचब्राह्मणाभगवंतोहन्ताहमिमंयाज्ञवल्क्यंद्वौ प्रश्नौप्रक्ष्यामितौचेन्मेविवक्ष्यति
ब्री ३९ नवैजातुयुष्माकमिमंकश्चिद्ब्रह्मोद्यंजेतेतितौचेन्मनविवक्ष्यतिमूर्द्धास्यविपतिष्य
तीतिपृच्छगार्गीति १ साहोवाच अहंवैत्वायाज्ञवल्क्ययथाकाश्योवावैदेहोवोग्रपु
त्रउज्ज्यंधनुरधिज्यंकृत्वाद्वौबाणवंतौसपत्नातिव्याधिनौहस्तेकृत्वोपोत्तिष्ठेदेव
मेवाहंत्वांद्वाभ्यांप्रश्नाभ्यामुपोदस्थांतौमेब्रूहीतिपृच्छगार्गीति २ साहोवाचः
यदूर्ध्वंयाज्ञवल्क्यदिवोयदवाक्पृथिव्यायदन्तराद्यावापृथिवीइमेयद्भू
तञ्चभवच्चभविष्यच्चेत्याचक्षतेकस्मिंस्तदोतंचप्रोतंचेति ३ साहोवाचय ३९
दूर्ध्वंगार्गिदिवोयदवाक्पृथिव्यायदन्तराद्यावापृथिवीइमेयद्भूतञ्च।

39

भवच्चभविष्यच्चेत्याचक्षतआकाशेतदोतंचप्रोतंचेति ४ सहोवाच नमस्तेयाज्ञव
ल्क्याययोमएतंव्यवोचोऽपरस्मैधारयस्वेतिपृच्छगार्गीति ५ सहोवाच यदूर्ध्वंयाज्ञव
ल्क्यदिवोयदवाक्पृथिव्यायदन्तराद्यावापृथिवीइमेयद्भूतंचभवच्चभविष्यच्चे।
त्याचक्षतेकस्मिन्नेवतदोतंचप्रोतंचेति ६ सहोवाच यदूर्ध्वंगार्गिदिवोयदवा
क्पृथिव्यायदंतराद्यावापृथिवीइमेयद्भूतंचभवच्चभविष्यच्चेत्याचक्षतआका
शएवतदोतंचप्रोतंचेतिकस्मिन्नाकाशओतश्चप्रोतश्चेति ७ सहोवाचै तद्वैतद
क्षरंगार्गिब्राह्मणाअभिवदन्त्यस्थूलमनण्वह्रस्वमदीर्घमलोहितमस्नेहमच्छा
यमतमोया‥नाकाशमसंगमस्पर्शमगंधमरसमचक्षुष्कमश्रोत्रमवागमनोते

जस्कमप्राणमुखमनामागोत्रमजरममरमभयममृतमरजोऽशब्दमविवृतमसंवृत।

बृ मपूर्वमनापरमनन्तर॥ बाह्यंतन्नतदश्नोतिकिंचननतदश्नोतिकश्चन ८ एतस्यवा

३· अक्षरस्यप्रशासनेगार्गि द्यावापृथिवीविधृतेतिष्ठतएतस्यवाअक्षरस्यप्रशासने

गार्गिसूर्य्याचन्द्रमसौविधृतौ॥ एतस्यवाअक्षरस्यप्रशासनेगार्ग्यहोरात्राण्य

५० र्द्धमासामासाऋतवःसम्वत्सराविधृतास्तिष्ठन्त्येतस्यवाअक्षरस्यप्रशासने

गार्गिप्राच्योन्यानद्यःस्यन्दन्तेश्वेतेभ्यःपर्व्वतेभ्यःप्रतीच्योन्यायांयांचदिशमेत

स्यवाअक्षरस्यप्रशासनेगार्गिददतम्मनुष्याःप्रशंसन्तियजमानंदेवादर्व्वीं ३·

पितरोवायन्त ९ योवाएतदक्षरमविदित्वागार्ग्यस्मिंल्लोकेजुहोतिददातितप

स्यतपयिबहूनिवर्षसहस्राण्यन्तवानेवास्यसलोकोभवति योवाएतदक्षरमवि
दित्वागार्ग्यस्माल्लोकात्प्रैतिसकृपणोथयएतदक्षरंगार्गिविदित्वास्माल्लोका।
त्प्रैतिसब्राह्मणः ९ तद्वाएतदक्षरंगार्ग्यदृष्टंद्रष्टृश्रुतंश्रोतृमतंमंतृविज्ञा।
तंविज्ञातृनान्यदतोस्तिद्रष्टृनान्यदतोस्तिश्रोतृनान्यदतोस्तिविज्ञात्रेतस्मिन्नुखल्वक्षरंगार्गिय
स्मिन्नाकाशओतश्चप्रोतश्चेति १० सहोवाच ब्राह्मणाभगवंतस्तदेवबहुमन्यध्वं
यदस्मान्नमस्कारेणमुच्याध्वेनवैजातुयुष्माकमिमंकश्चिद्ब्रह्मोद्यंजेतेतिततोह
वाचक्नव्युपरराम ११ ब्राह्मणम्॥ अथहैनंविदग्धःशाकल्यःपप्रच्छकति
देवायाज्ञवल्क्येतिसहैतयैवनिविदाप्रतिपेदेयावन्तोवैश्वदेवस्यनिविद्युच्यंते

त्रयश्चत्रीचशतात्रयश्चत्रीचसहस्रेत्योमितिहोवाच १ कत्येवदेवायाज्ञवल्क्येति

ब्रा
५८

त्रयस्त्रिꣳशदित्योमितिहोवाच कत्येवदेवायाज्ञवल्क्येतिषडित्योमितिहोवाच
कत्येवदेवायाज्ञवल्क्येतित्रयइत्योमितिहोवाचकत्येवदेवायाज्ञवल्क्येतिद्वावि
त्योमितिहोवाचकत्येवदेवायाज्ञवल्क्येत्यध्यर्द्धइत्योमितिहोवाचकत्येवदेवायाज्ञ
वल्क्येत्येकइत्योमितिहोवाचकतमेतेत्रयश्चत्रीचशतात्रयश्चत्रीचसहस्रेति २ स
होवाचमहिमानएवैषामेतेत्रयस्त्रिꣳशत्त्वेवदेवाइतिकतमेतेत्रयस्त्रिꣳशदि
त्यष्टौवसवएकादशरुद्राद्वादशादित्यास्तएकत्रिꣳशदिन्द्रश्चैवप्रजापतिश्चत्र ५८
यस्त्रिꣳशाविति ३ कतमेवसवइत्यग्निश्चपृथिवीचवायुश्चान्तरिक्षंचादित्यश्च

51

द्यौश्च चंद्रमाश्च नक्षत्राणि चैते वसव एतेषु हीदꣳ सर्व्वं वासयन्ते तद्यदिदꣳ सर्व्वं वा
सयन्ते तस्माद्वसव इति ४ कतमे रुद्रा इति दशेमे पुरुषे प्राणा आत्मैकादशस्ते य
दास्मान्मर्त्याच्छरीरादुत्क्रामन्त्यथ रोदयन्ति तद्यद्रोदयन्ति तस्माद्रुद्रा इति ५ कत
म आदित्या इति द्वादश वै मासाः संवत्सरस्यैत आदित्या एते हीदꣳ सर्व्वमाददाना य
न्ति तद्यदिदꣳ सर्व्वमाददाना यन्ति तस्मादादित्या इति ६ कतम इन्द्रः कतमः प्रजाप
तिरिति स्तनयित्नुरेवेन्द्रो यज्ञः प्रजापतिरिति कतमः स्तनयित्नुरित्यशनिरिति
कतमो यज्ञ इति पशव इति ७ कतमे षडित्यग्निश्च पृथिवी च वायुश्चान्तरिक्षं चा
दित्यश्च द्यौश्चैते षडेते हीदꣳ सर्व्वं षडिति ८ कतमे ते त्रयो देवा इति इम एव त्र

ब्री योलोकाएतेहीमेसर्वेदेवा इति कतमौतौद्वौदेवावित्यन्नंचैवप्राणश्चेतिकतमो
५२ ध्यर्द्ध इतियोयंपवत इति ९ तदाहु यदयमेकएवपवतेथकथमध्यर्द्ध इतियद
स्मिन्निदꣳसर्वमध्यार्द्धोत्तेनाध्यर्द्ध इतिकतमएकोदेव इतिसब्रह्मत्यदित्याच
क्षते ९ पृथिव्येवयस्यायतनंवह्निर्लोकोमनोज्योतिर्योवैतंपुरुषंविद्यात्सर्व
स्यात्मनःपरायणꣳपरायणꣳसवैवेदितास्याद्याज्ञवल्क्यवेदवाअहंतंपुरुष
ꣳसर्वस्यात्मनःपरायणंयमात्थयएवायꣳशारीरःपुरुषःसएषवदैवशा
कल्यनस्यकादेवतेति य इतिहोवाच ९ रूपाण्येवयस्यायतनंचक्षुर्लोको ५२
मनोज्योतिर्योवैतंपुरुषंविद्यात्सर्वस्यात्मनःपरायणंयमात्थयएवासावादि

सेऽपुरुषः स एष वै देव शाकल्य तस्य का देवतेति चक्षुरिति होवाच १२ आकाश एव य
स्यायतनं चक्षुर्लोको मनोज्योतिर्यो वै तं पुरुषं विद्यात्सर्वस्यात्मनः परायणꣳ स वै
वेदिता स्याद्याज्ञवल्क्य वेद वा अहं तं पुरुषꣳ सर्वस्यात्मनः परायणं यमा यए
वायं वायौ पुरुषः स एष वै देव शाकल्य तस्य का देवतेति प्राण इति होवाच १३ का
म एव यस्यायतनं चक्षुर्लोको मनोज्योतिर्यो वै तं पुरुषं विद्यात्सर्वस्यात्मनः पराय
णꣳ स वै वेदिता स्याद्याज्ञवल्क्य वेद वा अहं तं पुरुषꣳ सर्वस्यात्मनः परायणं य
मात्थ य एवासौ चंद्रे पुरुषः स एष वै देव शाकल्य तस्य का देवतेति मन इति होवा
च १४ तेज एव यस्यायतनं चक्षुर्लोको मनोज्योतिर्यो वै तं पुरुषं विद्यात्सर्वस्यात्म

बृ
४३

नः परायणꣳ स वै वेदिता स्याद्याज्ञवल्क्य वेद वा अहं तं पुरुषꣳ सर्वस्यात्मनः पराय
णं यमात्थ य एवाय एवायमग्नौ पुरुषः स एष वदैव शाकल्य तस्य का देवतेति वा
गिति होवाच १५ तम एव यस्यायतनम् चद्रर्लोको मनो ज्योतिर्यो वै तं पुरुषं विद्या
त्सर्वस्यात्मनः परायणꣳ स वै वेदिता स्याद्याज्ञवल्क्य वेद वा अहं तं पुरुषꣳ सर्व
स्यात्मनः परायणं यमात्थ य एवायं छायामयः पुरुषः स एष वदैव शाकल्य तस्य
का देवतेति मृत्युरिति होवाच १६ आप एव यस्यायतनं चद्रर्लोको मनो ज्योति
र्यो वै तं पुरुषं विद्यात्सर्वस्यात्मनः परायणꣳ स वै वेदिता स्याद्याज्ञवल्क्य वेद वा ४३
अहं तं पुरुषꣳ सर्वस्यात्मनः परायणं यमात्थ य एवायमप्सु पुरुषः स एष वदे

43

वशाकल्यतस्यकादेवतेतिवरुणइतिहोवाच १७ रेतएवयस्यायतनं चक्षुर्लोको
मनोज्योतिर्यो वैतंपुरुषंविद्यात्सर्वस्यात्मनः परायणंꣳसवैवेदितास्याद्याज्ञवल्
क्यवेदवाअहंतंपुरुषꣳसर्वस्यात्मनःपरायणंयमात्थयएवायंपुत्रमयः पुरु
षःसएषवदैवशाकल्यतस्यकादेवतेतिप्रजापतिरितिहोवाच १८ शाकल्येतिहो
वाच याज्ञवल्क्यस्त्वांꣳस्विदिमेब्राह्मणाअंगारावक्षयणमक्रता३इति १९ याज्ञ
वल्क्येतिहोवाच शाकल्यंयदिदंकुरुपंचालानांब्राह्मणानत्यवादीःकिंब्रह्मवि
द्वानितिदिशोवेदसदेवाःसप्रतिष्ठाइति २० देवाःसप्रतिष्ठाइति
यद्दिशोवेत्थसदेवाःसप्रतिष्ठाः २१ किंदेवतोस्यांप्राच्यांदिश्यसीत्यादित्यदेवत

इतिसत्यआदिःकस्मिन्न्वतिष्ठितमितिचक्षुषीतिकस्मिन्नुचक्षुःप्रतिष्ठितंभवतीतिरू
ब्रा ५५ पेष्वितिचक्षुषाहिरूपाणिपश्यतिकस्मिन्नुरूपाणिप्रतिष्ठितानिभवंतीतिहृदय
इतिहृदयेनहिरूपाणिजानातिहृदयेह्येवरूपाणिप्रतिष्ठितानिभवंतीत्येवमेवैत
द्याज्ञवल्क्य २१ किंदेवतोऽस्यांदक्षिणायांदिश्यसीतियमदेवतइतिसयमःकस्मिन्प्र
तिष्ठितइतिदक्षिणायामितिकस्मिन्नुदक्षिणाप्रतिष्ठिताभवतीति श्रद्धा
यामितियदाह्येवश्रद्धत्तेऽथदक्षिणांददातिश्रद्धायांह्येवदक्षिणाप्रतिष्ठिताभव
तीतिकस्मिन्नुश्रद्धाप्रतिष्ठिताभवतीतिहृदयइतिहृदयेनहिश्रद्धत्तेहृदयेह्येवा ५५
श्रद्धाप्रतिष्ठिताभवतीत्येवमेवैतद्याज्ञवल्क्य २२ किंदेवतोऽस्यांप्रतीच्यांदिश्यसी

तिवरुणादेवतइतिसवरुणःकस्मिन्प्रतिष्ठितइत्यप्स्वितिकस्मिन्न्वापःप्रतिष्ठिताभ
वंतीतिरेतसीतिकस्मिन्नुरेतःप्रतिष्ठितंभवतीतिहृदयइतितस्मादपिप्रतिरूपंजात
माहुर्हृदयादिवसृप्तोहृदयादिवनिर्मितइतिहृदयेह्येवरेतःप्रतिष्ठितंभवतीत्येवमेवै
तद्याज्ञवल्क्य २३ किंदेवतोस्यामुदीच्यांदिश्यसीतिसोमदेवतइतिससोमःकस्मि
न्प्रतिष्ठितइतिदीक्षायामितिकस्मिन्नुदीक्षाप्रतिष्ठिताभवतीतिसत्यइतितस्मा
दपिदीक्षितमाहुःसत्यंवदेतिसत्येह्येवदीक्षाप्रतिष्ठिताभवतीतिकस्मिन्नुसत्यं
प्रतिष्ठितंभवतीतिहृदयइतिहृदयेनहिसत्यंजानातिहृदयेह्येवसत्यंप्रतिष्ठितंभ
वतीत्येवमेवैतद्याज्ञवल्क्य २४ किंदेवतोस्यांध्रुवायांदिश्यसीत्यग्निदेवतइतिसो

ग्निः कस्मिन्प्रतिष्ठितइति वा‥ तिवतस्य‥ प्रतिष्ठिताभवतीति मः‥

ब्रा मन्नु मनः प्रतिष्ठितंभवतीति हृदयइति कस्मिन्नु हृदयंभवतीति २५ अहल्लिकेति

४५ होवाच याज्ञवल्क्यो‥ तदन्यत्रास्मन्मन्यासयैद्वैतदन्यत्रास्मत्स्याछ्वानोवैनद

द्युर्व्वयांऽवैनद्विमथ्नीरन्निति २६ कस्मिन्नुत्वंचात्माचप्रतिष्ठितौस्थइति प्राणइति

कस्मिन्नुप्राणः प्रतिष्ठितइत्यपानइति कस्मिन्न्वपानः प्रतिष्ठितइति व्यानइतिक

स्मिन्नुव्यानः प्रतिष्ठितइत्युदानइति कस्मिन्नूदानः प्रतिष्ठितइति समानइति २७

सएषनेति नेत्यात्मा गृह्योनहिगृह्यतेशीर्योनहिशीर्यतेसोमोस्तितोनसज्यतेन ४५

व्यथतइत्येतान्यष्टावायतनान्यष्टालोकाअष्टौपुरुषाः सयस्तान्पुरुषान्नुदुह्य

45

प्रत्नुहास्यकामीन्नंतौपनिषदंपुरुषंपृच्छामितं नविवक्ष्यसिमूर्द्धातेविप
तिष्यतीति तंऽंहशाकल्योनमेनेतस्यहमूर्द्धाविपपाततस्यहाप्यन्यंमन्यमनाःप
रमोषिणोस्थीन्यपजह्रुः २६ अथहयाज्ञवल्क्यउवाच ब्राह्मणाभगवन्तोयोवः
कामयतेसमापृच्छतुसर्वेवामापृच्छथयोवःकामयतेतंवःपृच्छामिसर्वान्वावःपृ
च्छामीतितेहब्राह्मणानदधृषुः २७ तान्हैतैःश्लोकैःपप्रच्छयथावृक्षोवनस्पतिस्त
थैवपुरुषोमृषा तस्यपर्णानिलोमानि त्वगस्योत्पाटिकावहिः ३· कंडिकाखंडिते
वाकेंत त्वचएवास्यरुधिरंप्रस्यंदित्वचउत्पटः तस्मात्तदातुन्नात्प्रैतिरसोवृक्षादिवाह
तात् २। मांसान्यस्यशकराणिकिनाटंस्नावतत्स्थिरं अस्थीन्यन्तरतोदारूणिम

ज्जामज्जोपमाकृता ३१ यद्वृक्षो वृक्णो रोहति मूला‥ नवतरः पुनः मर्त्यः‥
ब्रा
५८ वृक्णः कस्मान्मूलात्प्ररोहति ३२ रेतस इति मा वोचत जीवतस्तत्प्रजायते जात एव
न जायते को न्वेनं जनयेत्पुनः धाना रुह इव वै वृक्षोऽञ्जसा प्रेत्य संभवः यत्समूलमुद्वृ
हेयुर्वृक्षं न पुनराभवेत् मर्त्यः स्विन्मृत्युना वृक्णः कस्मान्मूलात्प्ररोहति विज्ञानमा
नन्दं ब्रह्म रातेर्दातुः परायणम् तिष्ठमानस्य तद्विद इति ३४ ब्राह्मणम् ॥ जनको ह
वैदेह आसांचक्रेऽथ ह याज्ञवल्क्य आवव्राज स होवाच जनको वैदेहो याज्ञवल्क्य
किमर्थमचारीः पशूनिच्छन्नण्वन्तानित्युभयमेव सम्राडिति होवाच यत्ते कश्चिदब्र ५८
वीत्तच्छृणवामेति १ अब्रवीन्म उदङ्कः शौल्बायनः प्राणो वै ब्रह्मेति यथा मातृमा

46

न्पितृमानाचार्यवान्ब्रूयात्तथात`` यणोब्रवीत्प्राणोवैब्रह्मेत्यप्राणतोहिकिंस्या
दितिब्रवीत्तुतस्यायतनंप्रतिष्ठांनमेब्रवीदित्येकपाद्वाएतत्सम्राडिति २ सवैनोब्रू
हियाज्ञवल्क्यप्राणएवायतनमाकाशःप्रतिष्ठाप्रियमित्येतदुपासीतकाप्रिय
तायाज्ञवल्क्यप्राणएवसम्राडितिहोवाचप्राणस्यवैसम्राट्कामायायाज्यंयाजयत्यप्र
तिगृह्यस्यप्रतिगृह्णात्यपितत्रवधाशंकाभवतियांदिशमेतिप्राणस्यैवसम्राट्कामा
यप्राणोवैसम्राट्परमंब्रह्मनैनंप्राणोजहातिसर्वाण्येनंभूतान्यभिक्षरंति ३ देवोभू
त्वादेवानप्येतियएवंविद्वानेतदुपास्तेहस्त्यृषभंसहस्रंददामीतिहोवाच याज्ञव
ल्क्यःपितामेमन्यतनाननुशिष्यहरेतेतियदेवतेकश्चिदब्रवीदिति ४ अब्रवीन्मेजि

+ जनकोवैदेहःसहोवाच +२

ज्ञाशैलिनो वाग्वै ब्रह्मेति यथा मातृमान्पितृमानाचार्यवान्ब्रूयात्तथा तच्छैलिनो ब्र
ब्रा वीद्वाग्वै ब्रह्मेत्यवदतो हि किंꣳ स्यादिति ब्रवीत्तु ते तस्यायतनं प्रतिष्ठान्न मे ब्रवीदि
५८ त्येकपाद्वा एतत्सम्राडिति ५ स वै नो ब्रूहि याज्ञवल्क्य वागेवायतनमाकाशः प्रतिष्ठा
प्रज्ञेत्येनदुपासीत का प्रज्ञता याज्ञवल्क्य वागेव सम्राडिति होवाच वाचा वै सम्राड्बं
धुः प्रज्ञायत ऋग्वेदो यजुर्वेदः सामवेदोऽथर्वाङ्गिरस इतिहासः पुराणं विद्या उपनि
षदः श्लोकाः सूत्राण्यनुव्याख्यानानि व्याख्यानान्यस्यैवैतानि सर्वाणि निश्वसितानि
वाचैव सम्राट्प्रज्ञायन्ते वाग्वै सम्राट्परमं ब्रह्म नैनं वाग्जहाति सर्वाण्येनं भूतान्य ५८
भिक्षरन्ति ६ देवो भूत्वा देवानप्येति य एवं विद्वानेतदुपास्ते हस्त्यृषभꣳ सहस्रं ददामी

तिहोवाचजनकोवैदेहः सहोवाचयाज्ञवल्क्यपितामेमन्यतनाननुशिष्यहरेतेति वि
कएवतेकिमब्रवीदिति ७ अब्रवीन्मेवर्कुर्वार्ष्णः चक्षुर्वैब्रह्मेतियथामातृमान्
पितृमानाचार्यवान्ब्रूयात्तथातद्वार्ष्णोऽब्रवीच्चक्षुर्वैब्रह्मेत्यपश्यतोहिकिं
स्यादित्यब्रवीत्तुतेतस्यायतनंप्रतिष्ठां नमेऽब्रवीदित्येकपाद्वाएतत्सम्राडिति ८
सवैनोब्रूहियाज्ञवल्क्य चक्षुरेवायतनमाकाशः प्रतिष्ठासत्यमित्येतदुपासीतका
सत्यतायाज्ञवल्क्यचक्षुरेवसम्राडितिहोवाचचक्षुषावैसम्राट्पश्यन्तमाहुरद्रा
क्षीरितिसआहाद्राक्षमितितत्सत्यंभवतिचक्षुर्वैसम्राट्परमंब्रह्मनैनंचक्षुर्जहा
तिसर्वाण्येनंभूतान्यभिक्षरन्ति ९ देवोभूत्वादेवानप्येतियएवंविद्वानेतदुपास्ते

हस्त्यृषभं सहस्रं ददामीति होवाच जनको वैदेहः स होवाच याज्ञवल्क्यः पिता मेम
ब्रा न्यत नाननुशिष्य हरेतेति कस्त एतदब्रवीदिति ९ अब्रवीन्मे गर्दभीविपीतो भ
४८ रद्वाजः श्रोत्रं वै ब्रह्मेति यथा मातृमान्पितृमानाचार्यवान्ब्रूयात्तथा तद्भारद्वाजोऽब्र
वीच्छ्रोत्रं वै ब्रह्मेत्यशृण्वतो हि किं स्यादित्यब्रवीत्तु ते तस्यायतनं प्रतिष्ठान्न मेऽब्रवी
48 दित्येकपाद्वा एतत्सम्राडिति ९ स वै नो ब्रूहि याज्ञवल्क्य श्रोत्रमेवायतनमाका
शः प्रतिष्ठानन्त इत्येनदुपासीत कानन्तता याज्ञवल्क्य दिश एव सम्राडिति होवा
च तस्माद्वै सम्राडपि यां कां च दिशं गच्छति नैवास्या अन्तं गच्छत्यनन्ता हि दिशः श्रोत्र ४८
ं हि दिशः श्रोत्रं वै सम्राट् परमं ब्रह्म नैनं श्रोत्रं जहाति सर्वाण्येनं भूतान्यभिक्षरं

ति २ देवो भूत्वा देवानप्येति य एवं विद्वानेतदुपास्ते हस्त्यृषभं सहस्रं ददामीति होवा
च जनको वैदेहः स होवाच याज्ञवल्क्यः पिता मेऽमन्यत नाननुशिष्य हरेतेति क एव ते कि
मब्रवीदिति ३ अब्रवीन्मे सत्यकामो जाबालो मनो वै ब्रह्मेति यथा मातृमान्पितृमा
नाचार्यवान्ब्रूयात्तथा तत्सत्यकामो ब्रवीन्मनो वै ब्रह्मेत्यमनसो हि किंस्यादित्यब्रवी
त्तु ते तस्यायतनं प्रतिष्ठां न मे ब्रवीदित्येकपाद्वा एतत्सम्राडिति ४ स वै नो ब्रूहि या
ज्ञवल्क्य मन एवायतनमाकाशः प्रतिष्ठानन्द इत्येनदुपासीत कानन्दता याज्ञव
ल्क्य मन एव सम्राडिति होवाच मनसा वै सम्राट्स्त्रियमभिहर्यति तस्यां प्रतिरूपः पुत्रो
जायते स आनन्दो मनो वै सम्राट्परमं ब्रह्म नैनं मनो जहाति सर्वाण्येनं भूतान्यभिक्षरं

ब्रा ४९ ति २५ देवो भूत्वा देवानप्येति य एवं विद्वानेतदुपास्ते हस्त्यृषभं सहस्रं ददामीति होवा
च जनको वैदेहः स होवाच याज्ञवल्क्यः पिता मेऽमन्यत नाननुशिष्य हरेतेति क एव ते
किमब्रवीदिति २६ अब्रवीन्मे विदग्धः शाकल्यो हृदयं वै ब्रह्मेति यथा मातृमान्पितृमा
नाचार्यवान्ब्रूयात्तथा तच्छाकल्योऽब्रवीद्धृदयं वै ब्रह्मेत्यहृदयस्य हि किं स्या
दित्यब्रवीत्तु ते तस्यायतनं प्रतिष्ठान्न मेऽब्रवीदित्येकपाद्वा एतत्सम्राडिति २७ स वै
नो ब्रूहि याज्ञवल्क्य हृदयमेवायतनमाकाशः प्रतिष्ठा स्थितिरित्येतदुपासीत का
स्थितता याज्ञवल्क्य हृदयमेव सम्राडिति होवाच हृदयं वै सम्राट् सर्वेषां भूतेषां प्र ४९
तिष्ठा हृदये वै सम्राट् परमं ब्रह्म नैनं हृदयं जिहाति सर्वाण्येनं भूतान्यभिक्षरन्ति २८

+ न हि सर्वाणि भूतानि प्रतिष्ठितिहृदयं + २

देवोभूत्वादेवानप्येति यएवंविद्वानेतदुपास्तेहस्त्यृषभंसहस्रंददामीतिहोवाचजनको
वैदेहः सहोवाचयाज्ञवल्क्यः पितामेमन्यतनाननुशिष्यहरेतेति ९ ब्राह्मणम् ॥ अथ
हजनकोवैदेहः कूर्चादुपावसर्पन्नुवाच नमस्तेयाज्ञवल्क्यानुमाशाधीतिसहोवा
चयथावैसम्राण्महान्तमध्वानमेष्यन्रथंवानावंवासमाददीतैवमेवैताभिरुपनिष
द्भिः समाहितात्मास्येवंवृन्दारकं आढ्यः सन्नधीतवेदउक्तोपनिषत्क '' तोविमुच्यमा
नः क्वगमिष्यसीतिनाहंतद्भगवन्वेदयत्रगमिष्यामीत्यथवैतेहंतद्वक्ष्यामियत्र
गमिष्यसीतिब्रवीतुभगवानिति १ सहोवाच योवैनामैषयोयंदक्षिणेक्षन्पुरुषस्तं
वाएतमिन्धंसन्तमिन्द्रइत्याचक्षतेपरोक्षेणैवपरोक्षप्रियाइवहिदेवाः प्रत्यक्षद्विषः २

ब्रा अथैतद्वामेऽक्षणि पुरुषरूपमेषास्य पत्नी विराट्तयोरेष संस्तावो य एषोऽन्तर्हृ
५ दय आकाशोऽथैनयोरेतदन्नं य एषोऽन्तर्हृदये लोहितपिण्डोऽथैनयोरेतत्प्रावरणं य
देतदन्तर्हृदये जालकमिवाथैनयोरेषा सृतिः सञ्चरणी यैषा हृदयादूर्ध्वा ना
ड्युच्चरति ३ ता वा अस्यैता हिता नाम नाड्यो यथा केशः सहस्रधा भिन्न एवमेताभिर्वा
एतमास्रवदास्रवति तस्मादेष प्रविविक्ताहारतर इव भवत्यस्माच्छरीरादात्मनः
४ तस्य वा एतस्य पुरुषस्य प्राची दिक्प्राञ्चः प्राणा दक्षिणा दिग्दक्षिणा प्राणाः प्र
तीची दिक्प्रत्यंचः प्राणाः उदीची दिगुदंचः प्राणा ऊर्द्ध्वा दिगूर्द्ध्वाः प्राणा अवाची ५
दिगवांचः प्राणाः सर्वा दिशः सर्वे प्राणाः ५ स एष नेति नेत्यात्मा गृह्यो न हि गृह्य

तेशीर्यो न हि शीर्यते संगो सितोसित न सज्यते न व्यथते भयं वै जनक प्राप्तोसीति हो
वाच याज्ञवल्क्यः स होवाच जनको वैदेहो नमस्ते याज्ञवल्क्याभयं त्वा गच्छता
द्यो नो भगवन्नभयं वेदयस्त इमे विदेहा अयमहमस्मि रति ४ ब्राह्मणम् ॥ पंचमः
प्रपाठकः समाप्तः ॥ ॥ जनकं ह वैदेहं याज्ञवल्क्यो जगाम स मेने न व
दिष्य इत्यथ ह यज्जनकश्च वैदेहो याज्ञवल्क्यश्चाग्निहोत्रे समूदतुस्तस्मै ह याज्ञ
वल्क्यो वरं ददौ स ह कामप्रश्नमेव वव्रे तं ह सम्राडेव पूर्वः पप्रच्छ १ याज्ञवल्क्य
किंज्योतिरयं पुरुष इत्यादित्यज्योतिः सम्राडिति होवाचादित्येनैवायं ज्योतिषा
स्ते पल्ययते कर्म कुरुते विपर्येतीत्येवमेवैतद्याज्ञवल्क्यः २ अस्तमित आदित्ये

याज्ञवल्क्य किंज्योतिरेवायंपुरुष इति चंद्रज्योतिः सम्राडिति होवाच चंद्रेणैवायं ।

बृ ज्योतिषास्ते पल्ययते कर्म कुरुते विपर्येतीत्येवमेवैतद्याज्ञवल्क्यः ३ अस्तमित आ

५९ दित्ये याज्ञवल्क्य चंद्रमस्यस्तमिते किंज्योतिरेवायंपुरुष इत्यग्निर्ज्योतिः सम्राडिति

होवाचाग्निनैवायंज्योतिषास्ते पल्ययते कर्म कुरुते विपर्येतीत्येवमेवैतद्याज्ञव ।

ल्क्यः ४ अस्तमित आदित्ये याज्ञवल्क्य चंद्रमस्यस्तमिते शांतेग्नौ किंज्योतिरेवा

यंपुरुष इति वाग्ज्योतिः सम्राडिति होवाच वाचैवायंज्योतिषास्ते पल्ययते कर्म कु

रुते विपर्येतीत्येवमेवैतद्याज्ञवल्क्यः ५ अस्तमित आदित्ये याज्ञवल्क्य चंद्रमस्य ५९

स्तमिते शांतेग्नौ शांतायां वाचि किंज्योतिरेवायंपुरुष इत्यात्मज्योतिः सम्राडि ।

+ नीतितस्माद्वै सम्राडिति यत्र स्वः पाणिर्न विनिर्ज्ञायतेथ यत्र वाग्`` नत्युपैव तत्रन्येति + २

तिहोवाचात्मनैवायंज्योतिषास्तेपल्ययते कर्मकुरुतेविपर्ययेतीति ६ कतमआ
त्मेतियोयंविज्ञानमयः पुरुषः प्राणेषुहृद्यंतर्ज्योतिः ससमानः सन्नुभौलोकौसंचर
तिध्यायतीवलेलायतीवसधीः स्वप्नोभूत्वेमंलोकमतिक्रामति ७ सवाअयंपुरु
षोजायमानः शरीरमभिसंपद्यमानः पाप्मभिसंसृज्यतेसउत्क्रामन्म्रियमाणः
पाप्मनोविजहातिमृत्योरूपाणि ८ तस्यवाएतस्यपुरुषस्यद्वेएवस्थानेभवतइदंच
परलोकस्थानंचसंध्यंतृतीयं स्वप्नस्थानंतस्मिन्संध्येस्थानेतिष्ठन्नुभेस्थानेपश्य
तीदंचपरलोकस्थानंच ९ अथयथाक्रमोयंपरलोकस्थानेभवति तमाक्रममा
क्रम्योभयान्पाप्मनआनंदांश्चपश्यतिसयत्रयंप्रस्वपितीत्यस्यलोकस्यसर्वावतो

मात्रामपादायस्वयंविहत्यस्वयंनिर्मायस्वेनभासास्वेनज्योतिषाप्रस्वपितितत्रायंपुरु
ब्रा ५२ षःस्वयंज्योतिर्भवति ९ नतत्ररथानरथयोगानपंथानोभवंत्यथरथान्रथयोगा
न्पथःसृजतेनतत्रानंदामुदःप्रमुदोभवंत्यथानंदान्मुदःप्रमुदःसृजतेनतत्रवे
शांताःस्रवंत्यःपुष्करिण्योभवंत्यथवेशांतान्स्रवंतीःपुष्करिणीःसृजतेसहिकर्ता
१० तदप्येतेश्लोकाःस्वप्नेनशारीरमभिप्रहत्यासुप्तःसुप्तानभिचाकशीतिशुक्र
मादायपुनरैतिस्थानंहिरण्मयःपौरुषएकहंसः ११ प्राणेनरक्षन्नवरंकु
लायंबहिष्कुलायंबहिष्कुलायादमृतश्चरित्वासईयतेऽमृतोयत्रकामंहिर ५२
ण्मयःपौरुषएकहंसः १२ स्वप्नांतउच्चावचमीयमानोरूपाणिदेवःकुरुतेबहू

नि: उतेव स्त्रीभि: सह मोदमानो जक्षदुतेवापि भयानि पश्यन् १४ आराममस्य पश्यं
ति न तं कश्चन पश्यतीति तं नायतं बोधयेदित्याहुः दुर्भिषज्यं हास्मै भवति यमेष
न प्रतिपद्यते १५ अथो खल्वाहुर्जागरितदेश एवास्यैष यानि ह्येव जाग्रत्पश्यति
तानि सुप्त इत्यत्रायं पुरुषः स्वयंज्योतिर्भवतीत्येवमेवैतद्याज्ञवल्क्य सोऽहं भगवते स
हस्रं ददाम्यत ऊर्ध्वं विमोक्षायैव ब्रूहीति १६ स वा एष एतस्मिं स्वप्नान्ते रत्वा दृष्ट्वै
व पुण्यं च पापं च पुनः प्रतिन्यायं प्रतियोन्याद्रवति बुद्धान्तायैव स यदत्र किंचित्प
श्यत्यनन्वागतस्तेन भवत्यसंगो ह्ययं पुरुष इत्येवमेवैतद्याज्ञवल्क्य सोऽहं भ
गवते सहस्रं ददाम्यत ऊर्ध्वं विमोक्षायैव ब्रूहीति १७ तद्यथा महामत्स्य उभे कू

लेनुसंचरतिपूर्वंचापरंचैवमेवायंपुरुषएताउभावन्तावनुसंचरतिस्वप्नान्तं
चबुद्धान्तंच १८ तद्यथास्मिन्नाकाशेश्येनोवासुपर्णोवाविपरिपत्यश्रान्तःसं
हत्यपक्षौसंलयायैवध्रियतएवमेवायंपुरुषएतस्माअन्तायधावतियत्रसु
प्तोनकंचनकामंकामयतेनकंचनस्वप्नंपश्यति १९ तावाअस्यैताहितानामना
ड्योयथाकेशःसहस्रधाभिन्नास्तावताणिम्नातिष्ठन्तिशुक्लस्यनीलस्यपिंगलस्य
हरितस्यलोहितस्यपूर्णाअथयत्रैनंघ्नन्तीवजिनन्तीवहस्तीवविच्छाययतिगर्तमि
वपततियदेवजाग्रद्भयंपश्यतितदत्राविद्ययाभयंमन्यतेअथयत्रदेवइवराजेवाह
मेवेदंसर्वोस्मीतिमन्यतेसोस्यपरमोलोकोथयत्रसुप्तोनकंचनकामंकाम

यतेनकंचनस्वप्नंपश्यति २० तद्वाअस्यैतदात्मकाममाप्तकाममकामंरूपं
तद्यथाप्रिययास्त्रियासंपरिष्वक्तोनबाह्यंकिंचनवेदनान्तरमेवमेवायंशारीर
आत्माप्राज्ञेनात्मनासंपरिष्वक्तोनबाह्यंकिंचनवेदनान्तरम् २१ तद्वाअस्यैत
दतिछंदोपहतपाप्माभयंरूपमशोकांतरमत्रपितापिताभवतिमातामा
तालोकाअलोकादेवाअदेवावेदाअवेदायज्ञाअयज्ञाअत्रस्तेनोस्तेनोभव
तिभ्रूणहाभ्रूणहापौल्कसोपौल्कसश्चंडालोचंडालःश्रमणोश्रमणस्ता
पसोतापसोनन्वागतंपुण्येनानन्वागतंपापेनतीर्णोहितदासर्वाञ्शोका
न्हृदयस्यभवति २२ यद्वैतन्नपश्यतिपश्यन्वैतन्नपश्यतिनहिद्रष्टुर्द्र

ष्टेर्विपरिलोपोविद्यतेविनाशित्वांनतुतद्वितीयमस्तिततोन्यद्विभक्तंयत्पश्येत्
बृ ५४ २३ यद्वैतंनजिघ्रति जिघ्रन्वैतद्घ्रातव्यंनजिघ्रतिनहिघ्रातुर्घ्राणाद्विपरिलो
पोविद्यतेविनाशित्वांनतुरमद्वितीयमस्तिततोन्यद्विभक्तंजिघ्रेत् २४ तद्वै
तमरसयति विजानन्वैतद्रसंनरसयतिनहिरसयितूरसाद्विपरिलोपोविद्य
तेविनाशित्वांनतुःद्वितीयमस्तिततोन्यद्विभक्तंयद्रसयेत् २५ यद्वैतंनवदय
ति वदंवैतद्वक्तव्यंनवदतिनहिवक्तुर्वचोविपरिलोपोविद्यतेविनाशित्वांनतु
तद्वितीयमस्तिततोन्यद्विभक्तंयद्वदेत् २६ यद्वैतंनशृणोति शृण्वन्वैतच्छ्रोत ५४
व्यंनशृणोतिनहिश्रोतुःश्रुतेर्विपरिलोपोविद्यविनाशित्वान्नतुनद्वितीयमस्ति

ततोन्यद्विभक्तंयन्मन्वी`` त २७ यद्वैतन्नस्पृशति स्पृशन्वैस्प्रष्टव्यंनस्पृशतिनहि

स्प्रष्टुःस्पृष्टे`` र्विपरिलोपोविद्यतेविनाशित्वान्नतुतद्द्वितीयमस्ति ततोन्यद्विभक्तं

यत्स्पृशेत् २८ यद्वैतन्नविजानाति विजानन्वैतद्विज्ञेयंनविजानातिनहिविज्ञातुर्विज्ञा

तेर्विपरिलोपोविद्यतेविनाशित्वान्नतुतद्द्वितीयमस्ति ततोन्यद्विभक्तंयद्विजानी

यात् २९ सलिलएकोद्रष्टाद्वैतोभवत्येष ब्रह्मलोकः सम्राडिति हैनमनुवाचैषा

स्यपरमासंपदेषोस्यपरमोलोकएषोस्यपरमआनंदएतस्यैवानंदस्यान्यानि

भूतानिमात्रामुपजीवंति ३० सयोमनुष्याणांराद्धःसमृद्धोभवत्यन्येषामधिप

तिःसर्वैर्मानुष्यकैःकामैःसंपन्नतमःमनुष्याणांपरमआनंदः ३१ अथयेशतंम

मनुष्याणामानंदाः सएकः पितॄणां जितलोकानामानंदः ३२ अथयेशतंपितॄणां
ब्रा जितलोकानामानन्दाः सएकः कर्मदेवानामानन्दो येनकर्मणादेवत्वमभिसं
५५ पद्यन्ते ३३ अथयेशतंकर्मदेवानामानन्दः सएकआजानदेवानामानंदो
यश्चश्रोत्रियोवृजिनोकामहतः ३४ अथयेशतमाजानदेवानामानन्दाः सएको
देवलोकआनंदोयश्चश्रोत्रियोवृजिनोकामहतः ३५ अथयेशतंदेवलोकआ
नंदाः सएकोदेवलोकगंधर्वलोकआनन्दोयश्चश्रोत्रियोवृजिनोकामहतः ३६
अथयेशतंदेवलोकआनन्दाः सएकोदेवलोकगंधर्वलोकआनंदोयश्चश्रोत्रि ५५
योवृजिनोकामहताः ३७ अथयेशतंगंधलोकआनन्दाः सएकः प्रजापति

लोकआनंदो यश्च श्रोत्रियोऽवृजिनोऽकामहतः ३८ अथ ये शतं प्रजापतिलोकआ
नंदाः स एको ब्रह्मलोकआनंदो यश्च श्रोत्रियोऽवृजिनोऽकामहत एष ब्रह्मलोकः
सम्राडिति हैनमनुशशासैतदमृतं सोऽहं भगवते सहस्रं ददाम्यत ऊर्द्ध्वं विमोक्षा
यैव ब्रूहीति ३९ स वा एष एतस्मिन्स्वप्नांते रत्वा चरित्वा दृष्ट्वैव पुण्यं च पापं च पुनः प्र
तिन्यायं प्रतियोन्याद्रवति बुद्धांतायैव स यत्तत्र किंचित्पश्यत्यनन्वागतस्तेन भव
त्यसंगो ह्ययं पुरुष इत्येवमेवैतद्याज्ञवल्क्य सोऽहं भगवते सहस्रं ददाम्यत ऊर्द्ध्वं वि
मोक्षायैव ब्रूहीति ४० अत्र ह याज्ञवल्क्यो बिभयांचकार मेधावी राजा सर्वेभ्यो मां
तेभ्य उदरौत्सीदिति स यत्राणिमानं न्येति जरया वोपतपता वाणिमानं निगच्छति

ब्रा
५८

यथाम्रं वोडुम्बरं वा पिप्पलं वा बंधनात्प्रमुच्यत एवमेवायꣳ शारीर आत्मैभ्योऽङ्गेभ्यः
संप्रमुच्य पुनः प्रतिन्यायं प्रतियोन्याद्रवति प्राणायैव ४२ तद्यथानः सुसमाहित
मुत्सर्जद्यायादेवमेवायꣳ शारीर आत्मा प्राज्ञेनात्मनान्वारूढ उत्सर्जद्याति ४२ त
द्यथा राजानमायन्तमुग्राः प्रत्येनसः सूतग्रामण्योऽन्नैः पानैरावसथैः प्रतिकल्प
न्तेऽयमायात्ययमागच्छतीत्येवꣳ हैवंविदꣳ सर्वाणि भूतानि प्रतिकल्पन्त इदं ब्रह्मा
यातीदमागच्छतीति ४२ तद्यथा राजानं प्रयियासन्तमुग्राः प्रत्येनसः सूतग्राम
ण्य उपसमायन्त्येवꣳ हैवंविदꣳ सर्वे प्राणा उपसमायन्ति यत्रैतदूर्ध्वोच्छ्वासी भ ५८
वति ४४ प्रथमब्राह्मणम् ॥ स यत्रायꣳ शारीर आत्मा बल्यं न्येत्य संमोहति

56

वनोन्ययेनमेतेप्राणाअभिसमायंतिसएतास्तेजोमात्राःसमभ्याददानोहृदयमेवा
न्ववक्रामति १ सयत्रैषचाक्षुषःपुरुषःपराङ्पर्यावर्ततेथारूपज्ञोभवत्येकीभवति
नपश्यतीत्याहुरेकीभवतिनजिघ्रतीत्याहुरेकीभवतिनरसयतीत्याहुरेकीभव
तिन॰॰ णोतीत्याहुरेकीभवतिमनुतइत्याहु
रेकीभवतिनस्पृशतीत्याहुरेकीभवतिनविजानातीत्याहुः २ तस्यहैतस्यहृदय
स्याग्रंप्रद्योततेतेनप्रद्योतेनैषआत्मानिष्क्रामतिचक्षुष्टोवामूर्ध्नोवान्येभ्योवा
शरीरदेशेभ्यस्तमुत्क्रामंतंप्राणोनूत्क्रामतिप्राणमनूत्क्रामंतंसर्वेप्राणाअ
नूत्क्रामंतिसंज्ञानमेवान्ववक्रामतिसएषज्ञःसविज्ञानोभवतितंविद्याकर्मणी

बृ
५८
समन्वारभेते पूर्वप्रज्ञा वा ३ तद्यथा तृणजलायुका तृणस्यांतं गत्वात्मानमुपसंहर
त्येवमेवायं पुरुष इदं शरीरं निहत्याविद्यां गमयित्वात्मानमुपसंहरति ४ त
द्यथा पेशस्कारी पेशसो मात्रामपादायान्यं नवतरं कल्याणतरं रूपं तनुत एवमे
वायं पुरुष इदं शरीरं निहत्याविद्यां गमयित्वान्यं नवतरं कल्याणतरं रूपं तनु
ते पित्र्यं वा गांधर्वं वा ब्राह्मं वा प्राजापत्यं वा दैवं वा मानुषं वान्येभ्यो वा भूतेभ्यः ५
स वा अयमात्मा ब्रह्म विज्ञानमयो मनोमयो वाङ्मयः प्राणमयश्चक्षुर्मयः श्रोत्र
मय आकाशमयो वायुमयस्तेजोमय आपोमयः पृथिवीमयः क्रोधमयोऽक्रोध ५८
मयो हर्षमयोऽहर्षमयो धर्ममयोऽधर्ममयः सर्वमयस्तद्यदेतदिदंमयोऽदोमय इति य

थाकारीयथाचारीतथाभवतिसाधुकारीसाधुर्भवतिपापकारीपापोभवतिपुण्यः
पुण्येनकर्मणाभवतिपापःपापेनेति ६ अथोखल्वाहुःकाममयएवायंपुरुषइति
सयथाकामोभवतितथाक्रतुर्भवतितत्कर्मकुरुतेयत्कर्मकुरुतेतदभिसंपद्यत
इति ७ तदेषश्लोकोभवतितदेवसक्तःसहकर्मणैतिलिंगंम‥ निषक्तमस्य
प्राप्यान्तंकर्मणस्तस्ययत्किंचित्करोत्ययंतस्माल्लोकात्पुनरैत्यस्मैलोकायकर्म
णइति‥ कामयमानोयोकामयमानोयोकामोनिकामआत्मकामआप्तकामोभ
वतिनतस्मात्प्राणाउत्क्रामंत्यत्रैवसमवनीयतेब्रह्मैवसन्ब्रह्माप्येति ८ तदेषश्लो
कोभवतियदासर्वेप्रमुच्यन्तेकामायेस्यहृदिश्रिताःअथमर्त्योमृतोभवत्यत्रब्रह्म

ब्रा
५८

समश्नुतइति ७ तद्यथाहिनिर्ल्वयनं वल्मीकेमृताप्रत्यस्ताशयीतैवमेवेदꣳशरी
रꣳशेतेथायमनस्थिकोशरीरः प्राज्ञआत्माब्रह्मैवलोकायवसम्राडितिहोवाच
याज्ञवल्क्यसोहंभगवतेसहस्रंददामीतिहोवाचजनकोवैदेहः ८ तदप्येतेश्लो
काः अणुःपंथाविततःपुराणोमाꣳस्पृष्टोनुवित्तोमयैवतेनधीराअपियन्तिब्र
ह्मविदउत्क्रम्यस्वर्गंलोकमितोविमुक्ताः ११ तस्मिꣳछुक्लमुतनीलमाहुःपिंगलꣳह
रितंलोहितंवाएषपंथाब्रह्मणाहानुवित्तस्तेनैतिब्रह्मवित्तैजसःपुण्यकृत्त्व १२
अंधंतमःप्रविशंतियेसंभूतिमुपासतेततोभूयइवतेतमोयउसंभूत्याꣳरताः १३
असुर्यानामतेलोकाः अंधेनतमसावृताः तांस्तेप्रेत्याभिगच्छन्त्यविद्वाꣳसोबुधाज ५८

58

नाः १४ तदेवसन्तम् स्तउतद्विद्मोनवेदवेदीमहतीविनष्टिः एतद्विदुरमृतास्तेभ
वन्त्यथेतरेदुःखमेवोपयन्ति १५ आत्मानंचेद्विजानीयादयमस्मीतिपूरुषः किं
मिच्छन्कस्यकामायशरीरमनुसंचरेत् १६ यस्यानुवित्तःप्रतिबुद्धआत्मास्मिं
·· देहेगहनेप्रविष्टः सविश्वकृत्सहिसर्वक·· तिस्यलोकःसउलोकएव १७
वद्वैतमनुपश्यत्यात्मा·· मंजसा·· नततोविचिकित्सति
१८ यस्मिन्पंचपंचजनाःआकाशश्चप्रतिष्ठितः तमेवमन्यआत्मानंविद्वान्ब्रह्मा
मृतोमृतनाम् १९ यस्मादर्वाक्संवत्सरेहोभिःपरिवर्ततोतद्देवाज्योतिषांज्योतिरा
युर्होपासतेमृतनाम् २० प्राणस्यप्राणंउतचक्षुषश्चक्षुरुतश्रोत्रस्यश्रोत्रंमनसा

ब्रा ५९ न्तं मनसो ये न मनो विदुः ते निविदुर्ब्रह्म पुराणमग्र्यं मनसैवाप्तव्यं नेह नानास्ति किं
चना २१ मृत्योः स मृत्युमाप्नोति य इह नानेव पश्यति मनसैवानुद्रष्टव्यमेतदप्रम
येयं ध्रुवम् २२ विरजः पर आकाशादज आत्मा महान्ध्रुवः तमेव धीरो विज्ञाय प्रज्ञां
कुर्वीत ब्राह्मणः नानुध्यायाद्बहूञ्छब्दान्वाचो विग्लापनं हि तदिति २३ स वा
अयमात्मा सर्वस्य वशी सर्वस्येशानः सर्वस्याधिपतिः सर्वमिदं प्रशास्ति यदिदं।
किंच मनसाधुना कर्मणा भूयान्नो एवासाधुना कनीयानेष भूताधिपति
रेष लोकेश्वर एष लोकपालः स सेतुर्विधरण एषां लोकानामसंभेदाय २४ त ५९
मेतं वेदानुवचनेन विविदिषंति एष लोकेश्वर एष लोका ब्रह्मचर्येण तपसा

ग्रहयायाज्ञेनानाशकेनचैतमेवविदित्वामुनिर्भवत्येतमेवप्रव्राजिनोलोक
मीप्संतःप्रव्रजंति २५ एतद्धस्मवैतत्पूर्वेब्राह्मणाअ‥ चानाविद्वांसःप्र
जांनकामयंतेकिंप्रजयाकरिष्यामोयेषांनोयमात्मायंलोकइतितेह
स्मपुत्रैषणायाश्चवुत्थायाथभिक्षाचर्यंचरंतियाह्येवपुत्रैषणासावित्तैष
णासालोकैषणोभेह्येतेएषणेएवभवतः २६ सएषनेतिनेत्यात्माऽगृह्यो
नहिगृह्यतेशीर्योनहि‥ र्यतेसंगोनसज्यतेव्यथातइत्यतःपापमक
रवमित्यतःकल्याणमकरवमित्युतोनभेदोपपन्नेतरस्यामृतःसाध्वसाध्वनी
मैनंकृताकृतेतपतोनास्यकेनचनकर्मणालोकोमीयते २७ तदेतदृचाभ्यु

ब्रा
८०

ॐ एष नित्यो महिमा ब्राह्मणस्य न कर्मणा वर्द्धते नो कनीयान् तस्यैव स्या
त्पदवित्तं विदित्वा न कर्म्मणा लिप्यते पापकेनेति तस्मादेवंविच्छान्तो दान्त उ
परतस्तितिक्षुः श्रद्धावित्तो भूत्वात्मन्येवात्मानं पश्येत्सर्व्वमेनं पश्यति सर्व्वो
ऽस्यात्मा भवति सर्व्वस्यात्मा भवति सर्व्वं पाप्मानं तरति नैनं पाप्मा तरति सर्व्वं
पाप्मानं तपति नैनं पाप्मा तपति विपापो विजरो विजिघत्सो ऽपिपासो ब्राह्म
णो भवति य एवं वेद २० स वा एष महानज आत्मान्नादो वसुदानः स यो हैवमेतं
महान्तमजमात्मानमन्नादं वसुदानं वेद विन्दते वसु २१ स वा एष महानज आत्माऽज ८०
रोऽमरोऽभयोऽमृतो ब्रह्माभयं वै जनक प्राप्तोऽसीति होवाच याज्ञवल्क्यः सोऽहं भगवते वि

ददामिमांचापिसहदास्यायेति २· सवाएषमहानजआत्माअजरोमरोभयोमृ
तोब्रह्माभयंवैब्रह्माभयंहिवैब्रह्मभवतियएवंवेद २५ ब्राह्मणम् ॥२॥
अथहयाज्ञवल्क्यस्यद्वेभार्येबभूवतुः मैत्रेयीचकात्यायिनीचतयोर्हमैत्रेयीब्र
ह्मवादिनीबभूवस्त्रीप्रज्ञैवकात्यायनीसोन्यद्वृत्तमुपाकरिष्यमाणोः १ याज्ञ
वल्क्योमैत्रेयीतिहोवाचप्रव्रजिष्यन्वाअरेहमस्मात्स्थानादस्मिहंततेनयाकात्याय
न्यांतकरवाणीति २ सहोवाचमैत्रेयीयन्नुमइयंभगोःसर्वापृथिवीवित्तेनपूर्णा
स्यात्स्यान्न्वहंतेनामृताहेमितिनेतिहोवाचयाज्ञवल्क्योयथैवोपकरणवतांजी
वितंतथैवतेजीवितंस्यादमृतत्वस्यतुनाशास्तिवित्तेने ति ३ होवाचमै

त्रेयीयेनाहन्नामृतास्यांकिमहन्तेनकुर्यांयदेवभगवान्वेदतदेवमेब्रूहीति ४ सहो
ब्रा वाचयाज्ञवल्क्यः अनवाअरेपत्युप्रियाखलुनोभवतीसतीप्रियमवृतन्हंतखल्वभ
८९ वतितेहन्तद्दास्यामिव्याख्यास्यामितेवाचन्त्वमेव्याचक्षाणस्यनिदिध्यासस्वेति ब्रवीतु
61 भगवानिति ५ सहोवाचयाज्ञवल्क्योनवाअरेपत्युः कामायपतिः प्रियोभवत्या
त्मनस्तुकामायपतिः प्रियोभवतिनवाअरेजायायैकामायजायाप्रियाभवत्या
त्मनस्तुकामायजायाप्रियाभवतिनवाअरेपुत्राणांकामायपुत्राः प्रियाभवं
त्यात्मनस्तुकामायपुत्राः प्रियाभवन्तिनवाऽअरेवित्तस्याकामायवित्तंप्रियंभवं ८९
त्यात्मनस्तुकामायवित्तंप्रियंभवतिनवाअरेब्रह्मणः कामायब्रह्मप्रियंभव

त्यात्मनस्तुकामायब्रह्मप्रियंभवतिनवाअरेक्षत्रस्यकामायक्षत्रंप्रियंभवंत्यात्म
नस्तुकामायक्षत्रंप्रियंभवतिनवाअरेलोकानांकामायलोकाःप्रियाभवंत्या
त्मनस्तुकामायलोकाःप्रियाभवंतिनवाअरेदेवानांकामायदेवाःप्रियाभवं
त्यात्मनस्तुकामायदेवाःप्रियाभवंतिवाअरेवेदानांकामायवेदाःप्रियाभवंत्या
त्मनस्तुकामायवेदाःनवाअरेयज्ञानांकामाययज्ञाःप्रियाभवंत्यात्मनस्तुकामा
ययज्ञाःप्रियाभवंतिनवाअरेभूतानांकामायभूतानिप्रियाणिभवंत्यात्मनस्तु
कामायभूतानिप्रियाणिभवंतिनवाअरेसर्वस्यकामायसर्वंप्रियंभवत्यात्मन
स्तुकामायसर्वंप्रियंभवत्यात्मावाअरेद्रष्टव्यःश्रोतव्योमंतव्योनिदिध्यासितव्यो

मैत्रेय्यात्मनिवाअरेदृष्टेश्रुतेमतेविज्ञातइदꣳसर्व्वंसर्व्वंविदितम्॥६॥ब्रह्मतंपरादा
ब्रा ८२ द्योन्यत्रात्मनोब्रह्मवेदक्षत्रंतंपरादाद्योन्य नःक्षत्रंवेदलोकास्तंपराडुर्योन्यत्रा
त्मनोलोकान्वेददेवास्तंपराडुर्योन्यत्रात्मनोदेवान्वेदवेदास्तंपराडुर्योन्यत्रात्मनोवे
दान्वेदयज्ञास्तंपराडुर्योन्यत्रात्मनोयज्ञान्वेदभूतानितंपराडुर्योन्यत्रात्मनोभूतानिवेद
सर्व्वंतंपरादाद्योन्यत्रात्मनःसर्व्वंवेदेदंब्रह्मेदंक्षत्रमिमेलोकाइमेदेवाइमेवेदाइमेयज्ञा
इमानिभूतानीदꣳसर्व्वंयदयमात्मा॥७॥सयथादुन्दुभेर्हन्यमानस्यनबाह्याञ्छब्दाञ्छक्नु
याद्ग्रहणायदुन्दुभेस्तुग्रहणेनदुन्दुभ्याघातस्यवाशब्दोगृहीतः॥८॥सयथावीणायैवाद्य ८२
मानायैनबाह्याञ्छब्दाञ्छक्नुयाद्ग्रहणायवीणायैतुग्रहणेनवीणावादस्यवाशब्दोगृ

स यथा शंखस्य ध्मायमानस्य न बाह्यांच्छब्दांच्छक्नुयाद्ग्रहणाय शंखस्य तु ग्रह
णेन शंखध्मस्य वा शब्दो गृहीतः ॥ स यथार्द्रैधाग्नेरभ्याहितस्य पृथग्धूमा वि
निश्चरंत्येवं वा अरेऽस्य महतो भूतस्य निश्वसितमेतद्यदृग्वेदो यजुर्वेदः सामवे
दोऽथर्वाङ्गिरस इतिहासः पुराणं विद्या उपनिषदः श्लोकाः सूत्राण्यनुव्याख्या तानि व्याख्या नानि दत्तं
तानि सर्व्वाणि निश्वसितानि ॥ स यथा सर्व्वासामपां हुतमाशितं पायित
मयं च लोकः परश्च लोकः सर्व्वाणि च भूतान्यस्यैवैतानि सर्व्वाणि निश्वसि
तानि ॥ स यथा सर्व्वासामपां समुद्र एकायनं एवं सर्व्वेषां स्पर्शानां
त्वगेकायनमेवं सर्व्वेषां गंधानां नासिका एकायनमेवं सर्व्वेषां रसानां

जिह्वैकायनमेवꣳ सर्वेषाꣳ रूपाणां चक्षुरेकायनमेवꣳ सर्वेषाꣳ शब्दानाꣳ श्रोत्र
ब्रा मेकायनमेवꣳ सर्वेषाꣳ संकल्पानां मन एकायनमेवꣳ सर्वेषां वेदानाꣳ हृद
६३ यमेकायनमेवꣳ सर्वेषां कर्मणाꣳ हस्तावेकायनमेवꣳ सर्वेषामध्वनां पादा
वेकायनमेवꣳ सर्वेषामानंदानामुपस्थ एकायनमेवꣳ सर्वेषां विसर्गाणां
पायुरेकायनमेवꣳ सर्वासां विद्यानां वागेकायनम् ११ स यथा सैंधवघनः अ
नंतरो बाह्यः कृत्स्नो रसघन एवैवं वा अरे इदं महद्भूतमनंतमपारं कृत्स्नः
प्रज्ञानघन एवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय तान्येवानुविनश्यति न प्रेत्य संज्ञास्तीत्य ६३
रे ब्रवीमीति होवाच याज्ञवल्क्यः १२ स होवाच मैत्रेयी अत्रैव मा भगवान्मो

ह्रान्तमाषीमदन्नवाअहमिदंविजानामिप्रेत्यसंज्ञास्तीत्यम् १४ सहोवाचयाज्ञव
ल्क्यः नवाअरेहंमोहंब्रवीम्यविनाशीवाअरयमात्मानुच्छित्तिधर्मामात्रासंस
र्गोस्यभवति १५ यद्वैतन्नपश्यति पश्यन्वैतद्द्रष्टव्यन्नपश्यतिनहिद्रष्टुर्दृष्टे
र्विपरिलोपोविद्यतेविनाशित्वान्नतुतद्द्वितीयमस्तिततोन्यद्विभक्तंयत्पश्येत्
१६ यद्वैतन्नजिघ्रति जिघ्रन्वैतद्घ्रातव्यंनजिघ्रतिनहिघ्रातुर्घ्रातेर्विपरिलोपो
विद्यतेविनाशित्वान्नतुतद्द्वितीयमस्तिततोन्यद्विभक्तंयज्जिघ्रेत् १७ यद्वैत
न्नरसयतिविजानन्वैतद्रसन्नरसयतिनहिरसयितूरसाद्विपरिलोपोवि
द्यतेविनाशित्वान्नतुतद्द्वितीयमस्तिततोन्यद्विभक्तंयद्रसयेत् १८ यद्वैतन्न

ब्रा
८४

वदति वदन्वै तद्वक्तव्यं न वदति नहि वक्तुर्वक्तेर्विपरिलोपो विद्यते विनाशित्वान्न
तु तद्द्वितीयमस्ति ततोन्यद्विभक्तं यद्वदेत् २० यद्वै तन्न शृणोति शृण्वन्वै तच्छ्रोत
व्यं न शृणोति नहि श्रोतुः श्रुतेर्विपरिलोपो विद्यते विनाशित्वान्न तु तद्द्वितीय
मस्ति ततोन्यद्विभक्तं यच्छृणुयात् २१ यद्वै तन्न मनुते मन्वानो वै तन्मन्तव्यं न म
नुते नहि मन्तुर्मतेर्विपरिलोपो विद्यते विनाशित्वान्न तद्द्वितीयमस्ति ततोन्य
द्विभक्तं यन्मन्वीत २२ यद्वै तन्न स्पृशति स्पृशन्वै तत्स्प्रष्टव्यं न स्पृशति नहि स्प्र
ष्टुः स्पृष्टेर्विपरिलोपो विद्यते विनाशित्वान्न तु तद्द्वितीयमस्ति ततोन्यद्विभक्तं य ८४
त्स्पृशेत् २३ यद्वै तन्न विजानाति विजानन्वै तद्विज्ञेयं न विजानाति नहि विज्ञा

जिघ्रेदन्योन्य

नर्हि विज्ञातुर्विज्ञातेर्विपरिलोपो विद्यते विनाशित्वान्न तु तद्द्वितीयमस्ति ततोन्यद्विभक्तं य
द्विजानीयात् ३४ यत्र वा अन्यदिव स्यात् तत्रान्योन्यत्पश्येदन्योन्यं रसयेदन्योन्यद
भिवदेदन्योन्यच्छृणुयादन्योन्यन्मन्वीतान्योन्यत्स्पृशेदन्योन्यद्विजानीयात् ३५ य
त्र त्वस्य सर्वमात्मैवाभूत् तत्केन कं पश्येत्तत्केन कं जिघ्रेत्तत्केन कं रसयेत्तत्केन क
मभिवदेत्तत्केन कं शृणुयात्तत्केन कं मन्वीत तत्केन कं स्पृशेत्तत्केन कं विजानी
याद्येनेदं सर्वं विजानाति तं केन विजानीयाद्विज्ञातारमरे केन विजानीयादित्यु
क्तानुशासनासि मैत्रेय्येतावदरे खल्वमृतत्वमिति होक्त्वा याज्ञवल्क्यः प्रवव्राज ३६
अथ वंशः तदिदं वयं शौर्पणाय्याच्छौर्पणाय्यो गौतमाद्गौतमो वात्स्याद्वात्स्यो वा

६

त्स्याच्च पाराशर्य्याच्च पाराशर्य्यः सांकृत्याच्च भारद्वाजाच्च भारद्वाजः सैतवाहेश्च शांडि

बृ ल्याच्च शांडिल्यो वैजवापाच्च गौतमाच्च गौतमो वैजवापायनाच्च वैष्टपुरेयाच्च वैष्टपुरे

८५ यः शांडिल्याच्च गौ रौहिणायनः शौनकाच्च जैमंतायनाच्च रैभ्याच्च रैभ्यः पौतिमाष्याय

यनाच्च रौ हिणायन॰

णाच्च कौंडिन्यायनाच्च कौंडिन्यायनः कौंडिन्याभ्यां कौंडिन्या और्णवाभेभ्यः और्णवा

65 नाः कौंडिन्यात्कौंडिन्यः कौंडिन्यच्चाग्निवेश्याच्च २७ आग्निवेश्यः सैतवान्सैतवः पा

राशर्य्याज्जातूकर्ण्याज्जातूकर्ण्यो भारद्वाजाद्भारद्वाजो भारद्वाजाच्चासुरायणाच्च

गौतमाच्च गौतमो भारद्वाजाद्भारद्वाजो बलाकाकौशिकाद्बलाकाकौशिकः काषा ८५

यणात्काषायणः सौकरायणात्सौकरायणस्त्रैवणेस्त्रैवणिरौपजंधनरौपजं

यनिः साकायनात्साकायनः कौशिकायनेः कौशिकायनिर्घृत कौशिकाद्घृत कौ
शिकाः पाराशार्यायनात्पाराशार्यायणः पाराशार्यात्पाराशार्योजान्तूकर्णाज्जा
तूकर्णोभारद्वाजाद्भारद्वाजोभारद्वाजाद्वास्तरायणाद्वयाख्याद्वास्तरायणाद्वै
वाणोद्वैवणिद्भूपजयंने सैपजयंनि राम्हेरासहरिभारद्वाजाद्भारद्वाजः आत्रेयाः
२५ दात्रेयो मांटेः मौद्गिरौ गौतमाकौतमो गौतमाकौतमो वात्स्याद्वात्स्यः शांडि
ल्याच्छांडिल्यः कौशोर्याकौष्यात्कैशोर्थः काप्यक्रमारहारितात्कुमारहारि
तोगालवाद्गालवो विदर्भात्कौडिन्याद्विदर्भी कौडिन्यो वत्सनपातो वाभ्रवाव
त्सनपाद्बाभ्रवः पथः सौभराज्येष्याः सौभरो यास्कादांगिरसादयास्कश्रांगिरसश्चा

भूतेस्त्वाष्ट्रादाभूतिस्त्वाष्ट्रो विश्वरूपात्त्वाष्ट्राद्विश्वरूपस्त्वाष्ट्रोऽश्विभ्यामश्विनौ दधीच आ
ब्रा ८८ थर्वणाद्दध्यङ्ङाथर्वणोऽथर्वणो दैवादथर्वा दैवो मृत्योः प्राध्वंसनान्मृत्युः प्राध्वंसनः प्र
ध्वंसनात्प्रध्वंसन एकर्षेरेकर्षिर्विप्रचित्तेर्विप्रचित्तिर्व्यष्टेर्व्यष्टिः सनारोः स
नारुः सनातनात्सनातनः सनगात्सनगः परमेष्ठिनः परमेष्ठी ब्रह्मणो ब्रह्म स्वयंभु
ब्रह्मणे नमः ४९ ब्राह्मणम् ३ ॥ पूर्णमदः पूर्णमिदं पूर्णात्पूर्णमुदच्यते पूर्ण
स्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते ॐ ३ ॥ खं ब्रह्म खं पुराणं वायुरं खमिति
ह स्माह कौरव्यायणीपुत्रो वेदोऽयं ब्राह्मणा विदुर्वेदैनेन यद्वेदितव्यम् १ ८८
ब्राह्मणम् ४ ॥ त्रयाः प्राजापत्याः प्रजापतौ पितरि ब्रह्मचर्यमूषुर्देवा

मनुष्या असुराः २ उषित्वा ब्रह्मचर्यं देवा ऊचुः ब्रवीतु नो भवानिति तेभ्यो हैतदक्ष
रमुवाच द इति व्यज्ञासिष्टा ३ इति व्यज्ञासिष्मेति होचुर्दाम्यतेति न आत्थेत्योमिति
होवाच व्यज्ञासिष्टेति २ अथ हैनं मनुष्या ऊचुः ब्रवीतु नो भवानिति तेभ्यो हैतदे
वाक्षरमुवाच द इति व्यज्ञासिष्टा ३ इति व्यज्ञासिष्मेति होचुर्दत्तेति न आत्थेत्योमिति हो
जयती मांल्लोकां जित इन्वसावसद्य एवमेतं महद्यक्षं प्रथमजं वेद सत्यं ब्रह्मेति
सत्यं ह्येव ब्रह्म १ ब्राह्मणम् ४ ॥ आप एवेदमग्र आसुः ता आपः सत्यमसृज
न्त सत्यं ब्रह्म ब्रह्म प्रजापतिं प्रजापतिर्देवान् १ ते देवाः सत्यमेवोपासते तदेतत्त्र्य
क्षरं सत्यमिति स इत्येकमक्षरं तीत्येकमक्षरं ... प्रथमोत्तमे अक्षरे सत्यं मध्यतोऽनृ

ब्रा तंतदेतदनृतं सत्येनपरिगृहीतं सत्यभूयमेवभवति नैवंविद्वांसमनृतंहिनस्ति
८७ २ तद्यत्तत्सत्यमसौ स आदित्यो य एष एतस्मिन्मंडले पुरुषो यश्चायंदक्षिणेक्षन्पुरु
षस्तावेतावन्योन्यस्मिन्प्रतिष्ठितौ रश्मिभिर्वा एषोस्मिन्प्रतिष्ठितः प्राणैरयममुष्मिं
न्स यदोत्क्रमिष्यन्भवति शुद्धमेवैतन्मंडलं पश्यति नैनमेते रश्मयः प्रत्यायन्ति ३
य एष एतस्मिन्मंडले पुरुषः तस्य भूरिति शिर एकं शिर एकमेतदक्षरं भुव इ
ति बाहू द्वौ बाहू द्वे एते अक्षरे स्वरिति प्रतिष्ठा द्वे प्रतिष्ठे द्वे एते अक्षरे तस्योपनिषद
हरिति हंति पाप्मानं जहाति च य एवं वेद ४ अथ योयंदक्षिणेक्षन्पुरुषः तस्य भूरि ८७
ति शिर एकं शिर एकमेतदक्षरं भुव इति बाहू द्वौ बाहू द्वे एते अक्षरे स्वरिति प्रतिष्ठा

द्वेप्रतिष्ठेद्वेपतेअक्षरेतस्योपनिषदहरितिहन्तिपाप्मानंजहातियएवंवेद ३ ब्राह्म
णम् ॥ ९ ॥ विद्युद्ब्रह्मेत्याहुर्विदानाद्विद्युद्विद्यत्येनंसर्वस्मात्पाप्मनोयएवंवेदवि
द्युद्ब्रह्मेतिविद्युद्ध्येवब्रह्म ॥ १ ॥ ब्राह्मणम् ॥ १० ॥ मनोमयोयंपुरुषोभाःसत्यस्त
स्मिन्नन्तर्हृदयेयथाव्रीहिर्वायवोवैवमयमन्तरात्मन्पुरुषःसएषसर्वस्यवशीस
र्वस्येशानःसर्वस्याधिपतिःसर्वमिदंप्रशास्तियदिदंकिंचयएवंवेद १ ॥ ब्राह्मण
११ ॥ वाचंधेनुमुपासीततस्याश्चत्वारस्तनाःस्वाहाकारोवषट्कारोहन्तकारःस्व
धाकारस्तस्यैद्वौस्तनौदेवाउपजीवन्तिस्वाहाकारंचवषट्कारंचहन्तकारंमनु
ष्याःस्वधाकारंपितरस्तस्याःप्राणऋषभोमनोवत्सः ॥ १ ॥ ब्राह्मणम् ॥ १२ ॥

ब्रा अयमग्निर्वैश्वानरः योयमन्तः पुरुषे येनेदमन्नं पच्यते यदिदमद्यते ... शे
९८ भवति यमेतत्कर्णावपिधाय शृणोति स यदोत्क्रमिष्यन्भवति नैतं घोषं शृणो
ति ॥१॥ ब्राह्मणम् ॥ १० ॥ एतद्वै परमं तपः यद्व्याहितस्तप्यते परमं हैव लोकं
जयति य एवं वेदैतद्वै परमं तपो यं प्रेतमरण्यं हरन्ति परमं हैव लोकं जय
ति य एवं वेदैतद्वै परमं तपो यं प्रेतमग्नावभ्यादधति परमं हैव लोकं जयति
य एवं वेद ॥१॥ ब्राह्मणम् ॥ ११ ॥ यदा वै पुरुषः अस्माल्लोकात्प्रैति स वा
युमागच्छति तस्मै स तत्र विजिहीते यथा रथचक्रस्य खं तेन स ऊर्ध्व आक्रमते स ९८
आदित्यमागच्छति तस्मै स तत्र विजिहीते यथाडंबरस्य खं तेन स ऊर्ध्व आक्रमते

सचंद्रमासमागछतितस्मैसतत्रविजिहीतेयथाडुंडुभेःखंतेनसऊर्ध्वआक्र
मतेसलोकमागछत्यशोकमहिमन्तस्मिन्वसतिशस्वतीःसमाः॥१॥ ब्राह्म
णम्॥१४॥ अन्नंब्रह्मेत्येकआहुःतन्नतथापूयतिवाअन्नमृतेप्राणात्प्राणो
ब्रह्मेत्येकआहुःतन्नतथाशुष्यतिवैप्राणऋतेन्नादेतेहत्वेवदेवतेएक
धाभूयंभूत्वापरमतांगछतः१ तद्धस्माहप्रातृदःपितरम् किंस्विदेवैवं
विदुषेसाधुकुर्यांकिमेवास्माअसाधुकुर्यामितिसहस्माहपाणिनामाप्रा
तृदकस्त्वेनयोरेकधाभूयंभूत्वापरमतांगछतीति॥२॥ तस्माउहैतदुवाचवी
त्यन्नंवैव्यन्नेहीमानिसर्वाणिभूतानिविष्टानिरमितिप्राणोवैरंप्राणेहीमा

निसर्व्वाणिभूतानिरमन्तानिसर्व्वाणिहवाअस्मिन्भूतानिविशन्तेसर्व्वाणिभूतानि

ब्रा ६९ रमन्तेयएवंवेद २ ब्राह्मणम् ॥ उक्थंप्राणोवाउक्थंप्राणोहीदꣳसर्व्वमुत्थाप

यत्युद्धास्मादुक्थविद्वीरस्तिष्ठत्युक्थस्यसायुज्यꣳसलोकतांजयतियएवंवेद २

यजुःप्राणोवैयजुःप्राणेहीमानिसर्व्वाणिभूतानियुज्यन्तेयुज्यन्तेहास्मैसर्व्वा

णिभूतानिश्रैष्ठ्याययजुषःसायुज्यꣳसलोकतांजयतियएवंवेद २ सामप्रा

णोवैसामप्राणेहीमानिसर्व्वाणिभूतानिसम्यञ्चिसम्यञ्चिहास्मैसर्व्वाणिभूता

निश्रैष्ठ्यायकल्पन्तेसाम्नःसायुज्यꣳसलोकतांजयतियएवंवेद २ क्षत्त्रंप्रा ६९

णोवैक्षत्त्रंप्राणोहिवैक्षत्त्रंत्रायतेहैनंप्राणःक्षणितोःप्रक्षत्त्रमत्त्रमाप्नोतिक्षत्त्र

69

स्यसायुज्यं सलोकतांजयतियएवंवेद॥४॥ब्राह्मणम्॥२७॥षष्ठःप्रपाठकःस
माप्तः॥२९॥ भूमिरन्तरिक्षंद्यौरिति अष्टावक्षराण्यष्टाक्षरं ह वा एकं गायत्र्यैप
दमेतदुहैवास्याएतत्सयावदेषुलोकेषुतावद्धजयतियोऽस्याएतदेवंपदंवेद १
ऋचोयजूंषिसामानि त्यष्टावक्षराण्यष्टाक्षरं ह वा एकं गायत्र्यै पदमेतदु
हैवास्याएतत्सयावतीयंत्रयीविद्यातावद्धजयतियोऽस्याएतदेवंपदंवेद २ प्रा
णोपानोव्यानइत्यष्टावक्षराण्यष्टाक्षरं ह वा एकं गायत्र्यैपदमेतदुहैवास्याए
तत्सयावदिदंप्राणितावद्धजयतियोऽस्याएतदेवंवेद ३ अथास्याएतदेवतुरी
यंदर्शतंपदं परोरजायएषतपतियद्वैचतुर्थंतत्तुरीयंदर्शतंपदमितिददृश

ब्रा ७. द्‍व ह्येष परो रजा इति सर्वमु ह्येवैष रज उपर्युपरि तपत्येवं हैव श्रिया यशसा तपति
योस्या ३ सैषा गायत्र्येतस्मिंस्तुरीये दर्शते पदे परोरजसि प्रतिष्ठिता तद्वै तत्सत्ये
प्रतिष्ठितं चक्षुर्वै सत्यं चक्षुर्हि वै सत्यं तस्माद्यदिदानीं द्वौ विवदमानावेयाताम
हमदर्शमहमश्रौषमिति य एवं ब्रूयादहमदर्शमिति तस्मा एव श्रद्दध्याम ५ तद्वै
तत्सत्यं बले प्रतिष्ठितं प्राणो वै बलं तत्प्राणे प्रतिष्ठितं तस्मादाहुर्बलं सत्यादोगीय
इत्येवं वेषा गायत्र्यध्यात्मं प्रतिष्ठिता ६ साहैषा गयांस्तत्रे प्राणा वै गयास्तत्प्राणांस्त
त्रे तद्यद्गयांस्तत्रे तस्माद्गायत्री नाम स यामेवामूमन्वाहैषैव सा स यस्मा अन्वाह त । ७.
स्य प्राणांस्त्रायते ७ तां हैके सावित्रीमनुष्टुभमन्वाहुर्वागनुष्टुबेतद्वाचम

उब्रूमइतिनतथाकुर्याद्गायत्रीमेवानुब्रूयाद्यदिहवाअपिवह्विवप्रतिगृह्णाति
नहैववद्गायत्र्याएकंचपदंप्रति ८ सयऽइमांस्त्रींल्लोकान्पूर्णान्प्रतिगृह्णीयात्
सोस्याएतत्प्रथमंपदमाप्नुयादथयावदिदंतीयत्रयीविद्यायस्तावत्प्रतिगृ
ह्णीयात्सोस्याएतद्द्वितीयंपदमाप्नुयादथयावदिदंप्राणियस्तावत्प्रतिगृह्णी
यात्सोस्याएतत्तृतीयंपदमाप्नुयादथास्याएतदेवतुरीयंदर्शतंपदंपरोर॰
जायऽएषतपतिनैवकेनचनाप्यंकुतऽउऽएतावत्प्रतिगृह्णीयात् ६ तस्या
ऽउपस्थानंगायत्र्यस्येकपदीद्विपदीत्रिपदीचतुष्पद्यपदसिनहिपद्यसे॰
नमस्तेतुरीयायदर्शतायपदायपरोरजसेसावदोमाप्रापदितियंद्विष्या

ब्रा
७१

दसावस्मैकामोमासमृद्धीतिवानहैवास्मैसकामःसमृध्यतेयस्माएवमुपतिष्ठते
हमदःप्रापमितिवा ९ एतद्धवैतज्जनकोवैदेहोबुडिलमाश्वतराश्विमुवाच
यन्नुहोतद्गायत्रीविदब्रूथाऽथकथंहस्तीभूतोवहसीतिमुखंह्यस्याःस
म्राण्नविदांचकारेतिहोवाच १० तस्याःअग्निरेवमुखं यदिहवाऽअपिबह्वि
वाग्नावभ्यादधतिसर्वमेवतत्संदहत्येवंहैवैवंविद्यद्यपिबह्विवपापंकरोति
सर्वमेवतत्संप्सायशुद्धःपूतोजरोमृतःसंभवति ११ ॥ ब्राह्मणम् ॥ १ ॥
श्वेतकेतुर्हवाऽआरुणेयःपंचालानांपरिषदमाजगामसऽआजगाम ७१
जैवलिंप्रवाहणंपरिचारयमाणंतमुदीक्ष्याभ्युवादकुमारा ३ इति

सभो ३ इति प्रतिशुश्रावानुशिष्टो न्व— पित्रेत्योमिति होवाच १ वेत्थ यथेमाः
प्रजाः प्रयत्यो विप्रतिपद्यांता ३ इति नेति होवाच वेत्थ यथेमं लोकं पुनराप
द्यांता ३ इति नेति हैवोवाच वेत्थ यथासौ लोक एवं बहुभिः पुनः पुनः प्रय
द्भिर्न संपूर्यता ३ इति नेति हैवोवाचा ३ वेत्थ यतिथ्यामाहुतायामापः पुरु
षवाचो भूत्वा समुत्थाय वदंती ३ इति नेति हैवोवाच वेत्थो देवयानस्य वा प
थः प्रतिपदं पितृयाणस्य वा यत्कृत्वा देवयानं वा पंथानं प्रतिपद्यंते पितृया
णं वा ३ अपि हि न ऋषेर्वचः श्रुतं द्वे सृती अशृणवं पितॄणामहं देवानामुत
मर्त्यानाम् ताभ्यामिदं विश्वमेजत्समेति यदंतरा पितरं मातरं चेति नाहमत ए

कंचनवेदेतिहोवाच ४ अथहैनंवसत्योपमंत्रयांचक्रेअनादृत्यवसतिंकुमारः
ब्रा प्रदुद्रावसआजगामपितरंतंहोवाचेतिवावकिलनोभवान्पुरानुशिष्टान
७२ वोचइतिकथंसुमेधइतिपंचमाप्रश्नान्राजन्यबंधुरप्राक्षीत्ततोनैकंचनवे
देतिहोवाचकतमेनइतीमइतिप्रतीकान्युदाजहार ५ सहोवाचतथान:
स्त्वंतातजानीथायथायदहंकिंचवेदसर्वमहंतत्तुभ्यमवोचंप्रेहितुतत्रप्र
तीत्यब्रह्मचर्यंवत्स्यावइतिभवानेवगच्छत्विति ६ सआजगामगौतमो
यत्रप्रवाहणस्यजैवलेरासतस्माआसनमाहृत्योदकमाहारयांचका ७२
राथहास्माअर्घ्यंचकार ७ सहोवाचवरंभगवतेगौतमायदद्मइतिसहोवा

+ मत +२

चशनित्तातो सयघवरोयांतत्कुमारस्यान्ते वाचमभाषनतथा मे ब्रूहीति ८

सहोवाच वै दैवेषु वै गौतमद्वरेषु मानुषाणां ब्रूहीति ९ सहोवाच विज्ञायते

हास्ति हिरण्यस्यापात्तं गोअश्वानां दासीनां प्रवराणां परिधानानां मानोनवा

न्बहोरनन्तस्यापर्यन्तस्याभ्यवदान्योभूदिति सवै गौतमतीर्थेनेछासाइत्यु

पैम्यहंभवन्तमितिवाचाहस्मैवपूर्वउपयन्ति १० सहोपायनकीर्त्याउवा

चतथा मस्त्वंगौतममापराधास्तववपितामहायथेयंविद्येतः पूर्वन्नक

स्मिंश्चनब्राह्मणउवासतान्त्वहन्तुभ्यंवक्ष्यामिकोहित्वैवंब्रुवन्तमर्हतिप्रत्या

ख्यातुमिति ११ असौवैलोकोग्निर्गौतमतस्यादित्यएवसमिद्रश्मयोधूमोह

छा
७३

रर्चिश्चन्द्रमा अंगारा नक्षत्राणि विष्फुलिंगास्तस्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवाः श्रद्धां जु
ह्वति तस्याऽऽहुतेः सोमो राजा संभवति १२ पर्जन्यो वा अग्निर्गौतम तस्य संवत्स
र एव समिदभ्राणि धूमो विद्युदर्चिरशनिरंगारा ह्रादुनयो विष्फुलिंगास्तस्मि
न्नेतस्मिन्नग्नौ देवाः सोमं जुह्वति तस्या आहुतेर्वृष्टिः संभवति १३ अयं वै लोको
ग्निर्गौतम तस्य पृथिव्येव समिद्वायुर्धूमो रात्रिरर्चिर्दिशोंगारा अवांतरदिशो वि
ष्फुलिंगास्तस्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवा वृष्टिं जुह्वति तस्या आहुतेरन्नं संभवति १४
पुरुषो वा अग्निर्गौतम तस्य व्यानमेव प्राणो धूमो वागर्चिश्चक्षुरंगाराः श्रोत्रं वि ७३
ष्फुलिंगास्तस्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवा अन्नं जुह्वति तस्या आहुते रेतः संभवति १५

योषावा अग्निर्गौतम तस्या उपस्थ एव समिल्लोमानि धूमो योनिरर्च्चिर्यदन्तः करो
ति तेंगारा अभिनंदा विस्फुलिंगास्तस्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवा रेतो जुह्वति तस्या आ
हुतेः पुरुषः संभवति स जायते स जीवति यावज्जीवत्यथ यदा म्रियतेथैनमग्नये
हरन्ति ९६ तस्याग्निरेवाग्निर्भवति समित्समिद्धूमो धूमोर्च्चिरर्च्चिरंगारा अंगारा विस्फुलिं
गा विस्फुलिंगास्तस्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवाः पुरुषं जुह्वति तस्या आहुतेः पुरुषो भा
स्वरवर्णः संभवति ९७ ते य एवमेतद्विदुर्ये चामी अरण्ये श्रद्धां सत्यमुपासते ते
र्च्चिरभिसंभवन्त्यर्च्चिषोहरह्न आपूर्यमाणपक्षमापूर्यमाणपक्षाद्यान्षण्मासा
न्नुदङ्ङादित्य एति मासेभ्यो देवलोकं देवलोकादादित्यमादित्याद्वैद्युतं तान्वैद्युता

पुरुषोमानसएत्यब्रह्मलोकान्गमयन्तितेतेषुपरायरावतोवसंतितेषामिहन
ब्रा ७४ पुनरावृत्तिरस्ति १५ अथयेयज्ञेनदानेनतपसालोकंजयंतितेधूममभिसंभव
न्तिधूमाद्रात्रिंरात्रेरपक्षीयमाणपक्षमपक्षीयमाणपक्षाद्यान्षण्मासान्
दक्षिणादित्यएतिमासेभ्यःपितृलोकंपितृलोकाच्चंद्रंतेचंद्रंप्राप्यान्नंभवंति
तांस्तत्रदेवायथासोमंराजानमाप्यायस्वापक्षीयस्वेत्येवमेनांस्तत्रभक्ष
यन्तितेषांयदातत्पर्यवैत्यथेममेवाकाशमभिनिष्पद्यन्तआकाशाद्वायुंवायो
र्वृष्टिंवृष्टेःपृथिवींतेपृथिवींप्राप्यान्नंभवन्तितएवमेवानुपरिवर्त्तन्तेअथयएतौ ७४
पंथानौनविदुस्तेकीटाःपतंगायदिदंदंदशूकम् १६ ॥ ब्राह्मणम् ॥ योहवै

74

ज्येष्ठंचश्रेष्ठंचवेदज्येष्ठश्चश्रेष्ठश्चस्वानांभवतिप्राणोवैज्येष्ठश्चश्रेष्ठश्चज्येष्ठश्चश्रेष्ठ
श्चस्वानांभवत्यपिचयेषांबुभूषतियएवंवेद १ योहवैवसिष्ठांवेदवसिष्ठः
स्वानांभवतिवाग्वैवसिष्ठावसिष्ठःस्वानांभवत्यपिचयेषांबुयएवंवेद २ योह
वैप्रतिष्ठांवेदप्रतितिष्ठतिप्रतितिष्ठतिदुर्गेचक्षुर्वैप्रतिष्ठाचक्षुषाहिसमेचदुर्गेचप्र
तितिष्ठतिप्रतितिष्ठतिसमेप्रतितिष्ठतिदुर्गेयएवंवेद ३ योहवैसंपदंवेदसंह
स्मैपद्यतेयंकामंकामयतेश्रोत्रंवैसंपच्छ्रोत्रेहीमेसर्वेवेदाअभिसंपन्नाःसंहा
स्मैपद्यतेकामंकामयतेयएवंवेद ४ योहवाआयतनंवेदायतनंस्वानांभ
वत्यायतनंजनानांमनोवाआयतनमायतनंस्वानांभवत्यायतनंयएवंवे

द ५ योहवैप्रजातिंवेदप्रजायतेप्रजायापशुभीरेतोवैप्रजातिःप्रजायतेप्रजयाप
ब्रा शुभिर्यएवंवेद ६ तेहेमेप्राणाअहंश्रेयसेविवदमानाब्रह्मजग्मुःकोनोवसिष्ठ
७५ इतितद्धोवाचयस्मिन्वउत्क्रान्तइदंशरीरंपापीयोमन्यतेसवोवसिष्ठइति ७ वा
गोच्चक्रामसासंवत्सरंप्रोष्यागत्योवाचकथमशकतमदृतेजीवितुमितिते
होचुर्यथाकलाअनवदन्तोवाचाप्राणान्तःप्राणेनपश्यंतश्चक्षुषाशृण्वन्तःश्रोत्रे
णविद्वांसोमनसाप्रजायमानारेतसैवमजीविष्मेतिप्रविवेशहवाक् ८ चक्षुर्होच्च
क्रामतत्संवत्सरंप्रोष्यागत्योवाचकथमशकतमदृतेजीवितुमितितेहोचुर्यथान्धाअ ७५
पश्यंतश्चक्षुषाप्राणंतःप्राणेनवदन्तोवाचाशृण्वन्तःश्रोत्रेणविद्वांसोमनसाप्रजायमाना

रेतसैवमजीविष्मेति प्रविवेश ह चक्षुः ८ श्रोत्रं होच्चक्राम तत्संवत्सरं प्रोष्यागत्यो
वाच कथमशकत मदृते जीवितुमिति ते होचुर्यथा बधिरा अशृण्वन्तः श्रोत्रेण
प्राणन्तः प्राणेन वदन्तो वाचा पश्यन्तश्चक्षुषा विद्वांसो मनसा प्रजायमाना
रेतसैवमजीविष्मेति प्रविवेश ह श्रोत्रम् ९ मनो होच्चक्राम तत्संवत्सरं प्रोष्या
गत्योवाच कथमशकत मदृते जीवितुमिति ते होचुर्यथा मुग्धा अविद्वांसो
मनसा प्राणन्तः प्राणेन वदन्तो वाचा पश्यन्तश्चक्षुषा शृण्वन्तः श्रोत्रेण प्रजाय
माना रेतसैवमजीविष्मेति प्रविवेश ह मनो १० रेतो होच्चक्राम तत्संवत्सरं प्रोष्या
गत्योवाच कथमशकत मदृते जीवितुमिति ते होचुर्यथा क्लीबा अप्रजायमा

नारेतसाप्राणान्तःप्राणेनवदंतोवाचापश्यन्तश्चक्षुषाशृण्वन्तःश्रोत्रेणविद्वां
ब्री ७८ सोमनसैवमजीविष्मेतिप्रविवेशहरेतो १२ अथहप्राणउत्क्रमिष्यन्यथामहा
सुहयःसैंधवःपड्वीशशंकून्संवृहेदेवंहैवेमान्प्राणान्संववर्हतेहोचुःमाभ
गवउत्क्रमीर्नवैशक्ष्यामस्त्वदृतेजीवितुमितितस्योमेबलिंकुरुतेतितथेति
१३ साहवागुवाचयद्वाअहंवसिष्ठास्मित्वन्तद्वसिष्ठोसीतिचक्षुर्यद्वाअहंप्र
तिष्ठास्मित्वन्तत्प्रतिष्ठासीतिश्रोत्रंयद्वाअहंसंपदस्मित्वन्तत्संपदसीतिम
नोयद्वाअहमायतनमस्मित्वंतदायतनमसीतिरेतोयद्वाअहंप्रजातिरस्मि ७८
त्वन्तत्प्रजातिरसीतितस्योमेकिमन्नंकिंवासइतियदिदंकिंचाश्वभ्यआकृमिभ्य

आकीदयानं गेभ्यस्तेनेनमापोवासऽनिनह्वाअस्यान्नं जगयं भवन्तिमातन्नं श्रति
गृहीतं यएवमेतदन्नस्यान्नवेद ५४ तद्धैद्वाऽस्मः श्रोत्रियाआर्षेयाअन्नआगमंत
शिन्वाचामेत्येतमेवतदन्नमनग्नं कुर्वन्तो मन्यन्ते तस्मादेवंविदशिष्यन्वाचा
मेदसिन्वाचामेदेतमेवतदन्नमनग्नं कुरुते ५५ ॥ ब्राह्मणाम् ॥ सयःकामय
तेमहन्प्राप्नुयामित्युदगयनआपूर्यमाणपक्षेपुण्याहेद्वादशाहमुपसद्व्रती
भूत्वौडुम्बरेकंसे चमसेवासर्वौषधफलानीतिसंहृत्यपरिसमुह्यपरिलि
प्याग्निमुपसमाधायामृताज्यंसंस्कृत्यपुंसानक्षत्रेणमंथंसन्नीयजुहो
ति ९ यावन्तो देवास्त्वयिजातवेदस्तिर्यञ्चोघ्नन्तिपुरुषस्यकामान् तेभ्योऽहंभाग

ब्रा ये यज्ञहोमिते मातृप्ताः कामैस्तर्पयन्तु स्वाहा ३ यानि रक्षीनि पद्यसे हं विथ रणीर
८८ ति तत्वामृतस्य धारया यजं सं॰ राधनां महं॰ स्वाहा प्रजापते न त्वदेतान्यन्य इति
त्रनीयां ज्जुहोति ३ ज्येष्ठाय स्वाहा श्रेष्ठाय स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा गंथे सं॰ स्रवमवनया
ति प्राणाय स्वाहा वसिष्ठाये स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मंथे सं॰ स्रवमवनयति वाचे स्वाहा
प्रतिष्ठाये स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मंथे सं॰ स्रवमवनयति चक्षुषे स्वाहा सम्पदस्वाहे
त्यग्नौ हुत्वा मंथे सं॰ स्रवमवनयति श्रोत्राय स्वाहायतनाय स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा
मंथे सं॰ स्रवमवनयति मनसे स्वाहा प्राजापत्यै स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मंथे न सं॰ ८८
स्रवमवनयति रेतसे स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मंथे सं॰ स्रवमवनयति ४ भूताय स्वा

हेत्यग्नौ हुत्वा मंथे संस्रवमवनयति भविष्यते स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मंथे संस्र
वमवनयति सर्वाय स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मंथे संस्रवमवनयति ५ पृथिव्यै स्वा
हेत्यग्नौ हुत्वा मंथे संस्रवमवनयत्यन्तरिक्षाय स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मंथे संस्र
वमवनयति दिवे स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मंथे संस्रवमवनयति दिग्भ्यः स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा
स्वाहेत्यत्वा मंथे संस्रवमवनयति ब्रह्मणे स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मंथे संस्रवमवनय
ति क्षत्राय स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मंथे संस्रवमवनयति ६ भूः स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मं
थे संस्रवमवनयति भुवः स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मंथे संस्रवमवनयति स्वा स्वाहे
त्यग्नौ हुत्वा मंथे संस्रवमवनयति भूर्भुवः स्वः स्वाहेत्यग्नौ मंथे संस्रवमवनय

ब्रा ति ७ अग्नये स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मंथे संस्रवमवनयति नेज सोमाया स्वाहेत्यग्नौ
७८ हुत्वा मंथे संस्रवमवनयति निनेजमे स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मंथे संस्रवमवनयति
नेजमे स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मंथे संस्रवमवनयति श्रियै स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मंथे
संस्रवमवनयति लक्ष्म्यै स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मंथे संस्रवमवनयति सवित्रे
स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मंथे संस्रवमवनयति सरस्वत्यै स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मंथे सं
स्रवमवनयति विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मंथे संस्रवमवनयति
विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मंथे संस्रवमवनयति प्रजापतये स्वा
हेत्यग्नौ हुत्वा मंथे संस्रवमवनयति ८ अथैनमभिमृशति भ्रमदसि ज्वल ७८